

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2002 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2002

2

VILNIUS 2004

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2002

2

VILNIUS 2004

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2004

© Straipsnių autoriai, 2004

PEISACHAS F R E I D H E I M A S

LIETUVOS VALSTYBINGUMO KLAUSIMAS LENKŲ IR LIETUVIŲ POLITINĖJE EMIGRACIJOJE PO 1863 M. SUKILIMO

Pralaimėjus 1863 m. sukilimui ir sustiprėjus caro valdžios represijoms, lietuvių išsivadavimo judėjimo štabas bei politinės visuomeninės minties centras emigravo iš Lietuvos. Užsienyje slėpdamiesi nuo persekiojimų, prieglobstį rado nemažas būrys buvusių aktyvių sukilėlių bei išsivadavimo judėjimo veikėjų. Autoriaus duomenimis, nuo 1864 m. iš Lietuvos emigravo daugiau nei 300 sukilimo dalyvių. Jie išsibarstė po daugelį Europos šalių – Angliją, Prancūziją, Šveicariją, Vokietiją, Italiją. Emigrantų bendruomenės susidarė Turkijoje ir Alžyre. Tačiau politinių išsivėjų centru tapo Prancūzija ir jos sostinė Paryžius. Čia susitelkė daugiausia emigrantų, visi žymiausi sukilimo veikėjai. Be to, čia gyveno ir nemažas būrys anksčiau atvykusių emigrantų iš Lietuvos.

Pasirinktos temos chronologinės ribos apima gana trumpą istorijos laikotarpį – 1864–1871 metus. Pirmoji data savaimė suprantama, o pabaigą nulėmė du istoriniai įvykiai: 1870 m. prasidėjęs Prūsijos-Prancūzijos karas bei 1871 m. Paryžiaus Komuna, tapusi paskutiniu politinės emigracijos revoliuciniu akordu. Daugelis emigrantų savanoriais įstojo į prancūzų Nacionalinę gvardiją, jos eilėse kovėsi fronte, o vėliau ir Paryžiaus Komunos gretose. Komunai žlugus emigrantams iš Lenkijos ir Lietuvos už aktyvų dalyvavimą joje buvo žiauriai atkeršyta. Daugelis jų buvo sušaudyti ar sukišti į kalėjimus. Politiniai emigrantai, ypač revoliucinių demokratių pažiūrų, pradėjo masiškai bėgti iš Prancūzijos. Vieni persikėlė į Galiciją ar kitas Europos šalis. Kiti, pasinaudodami caro valdžios paskelbta daline amnestija, grįžo į Lietuvą. Prancūzijoje likę emigrantai pasitraukė iš politinės kovos, dirbo įvairiuose kultūros baruose. Vieni asimiliavosi, kiti tęsė tautinę švietėjišką veiklą. 1886 m.

kai kurie jų Paryžiuje įkūrė lietuvių draugiją „Želmuo“. Lietuvių politinė emigracija, kaip organizuotas sąjūdis, tais tikslais, kuriems jis buvo įsikūręs, nustojo gyvavusi.

Įvairiais metais tyrinėtojų dėmesio sulaukė atskiri to laikotarpio politiniai įvykiai, politinių visuomeninių veikėjų biografijos, lietuvių emigrantų švietėjiška veikla. Vienas pirmųjų ši laikotarpį pradėjo tirti Vladas Abramavičius, parašęs monografiją apie Valerijoną Vrublevskį (Wróblewski)¹*. Lietuvių dalyvavimą Paryžiaus Komunoje tyrinėjo Antanas Tyla² ir Peisachas Freidheimas³. Kai kuriuos nagrinėjamos temos aspektus bei įvairius to laikotarpio siužetus pateikė ir kiti istorikai, tyrinėję panašias problemas, įvairių veikėjų gyvenimą ir veiklą. Konstantino Dalevskio (Dalewski) gyvenimą emigracijoje, jo ir jo draugų – Aleksandro Vernickio (Wernicki) bei M. Daugėlos (Daugvila) žūtį Paryžiaus Komunos dienomis nušvietė Vytautas Merkys⁴. Mikalojaus Akelaičio idėjines politines pažiūras bei kai kuriuos to meto tautinės savimonės ugdymo aspektus savo darbuose nagrinėjo Augustinas Janulaitis⁵, Bronius Genzelis⁶, Antanas Kulakauskas, Egidijus Aleksandravičius, Juozas Kudirka**.

Tačiau bendrai autoriaus pasirinkta tema, kaip ir visa posukiliminė emigracija, kitaip nei plati ir turtinga lenkų ir rusų istoriografija⁷, yra mažai tyrinėta – faktiškai

¹ V. A b r a m a v i č i u s, *Valerijonas Vrublevskis*, Vilnius, 1958; В. Е. А б р а м о в и ч, В. А. Д ъ я к о в, *Валерий Врублевский*, Москва, 1968.

* Primename, kad lietuvių tiek etnine, tiek politine prasme (asmenų, dalyvavusių etniniame ar politiniame lietuviškajame judėjime) pavardės rašomos lietuviškuoju raidynu, pirmą kartą prie jų skliaustuose nurodant šaltinio formą, jei ji perteikiama bet kuria lotyniškojo raidyno atmaina. Nelietuvių pavardės rašomos originalo forma, tik ne lotyniškuoju raidynu (graždanka) rašomos pavardės transkribuojamos lietuviškuoju raidynu. *Redkolegijos pastaba*.

² A. T y l a, Lietuvos emigrantai Paryžiaus Komunoje, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1971, Vilnius, 1971.

³ P. F r e i d h e i m a s, Lietuvos emigrantai Paryžiaus Komunoje. (Biografiniai duomenys ir kai kurie istoriografijos klausimai), *LKP istorijos klausimai*, 1988, Nr. 44.

⁴ V. M e r k y s, *Dalevskių šeima*, Vilnius, 1967.

⁵ A. J a n u l a i t i s, *Mikalojus Akelaitis*, Vilnius, 1969.

⁶ B. G e n z e l i s, *Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje*, Vilnius, 1972.

** Gyvendamas Izraelyje, autorius neturėjo galimybės sekti visą pastaraisiais metais Lietuvoje išleistą literatūrą, todėl jis nuoširdžiai atsiprašo tų autorių, kurie liko nepaminti šioje trumpoje istoriografinėje apžvalgoje.

⁷ Čia visų pirma paminėtina: J. W. B o r e j s z a, *Emigracja polska po powstaniu styczniowym*, Warszawa, 1966; J. V. B o r e i š a, *Patriotas be paso*, Vilnius, 1973 (antras šios knygos leidimas lenkų k. išėjo Varšuvoje 1982 m.); F. R o m a n i u k o w a, *Radykalni demokraci polsci: Wybór pism i dokumentów 1863–1873*, Warszawa, 1960; *Исследования по истории польского общественного движения XIX в. – начала XX в.*, Москва, 1971; С. М. Ф а л ь к о в и ч, *Идейно-политическая борьба в польском освободительном движении 50–60-х годов XIX века*, Москва, 1966; *Русско-польские революционные связи: Сборник документов* (toliau – *РППС*), т. I, Москва-Wrocław, 1963; Т. Г. С н ы т к о, *Русское народничество и польское общественное движение 1865–1881 гг.*, Москва, 1969.

lietuvių istoriografijoje liko balta dėmė. Beveik nežinomas toks istorijos reiškinys kaip Lietuvių delegacijos veikla. Tam įtakos, matyt, turėjo ta aplinkybė, kad daug kas lietuvių politinėje emigracijoje 1864–1871 m., išskyrus M. Akelaitį, nematė lietuviškumo, lietuvių tautinės savimonės bei tautinio gyvenimo pasireiškimo, t. y. nerado lietuvių tautinės istorijos objekto. Tačiau toks požiūris labai paviršutiniškas. Jis greičiausiai susiformavo todėl, kad apie emigrantų veiklą buvo mažai žinoma.

Dauguma išėivių iš Lietuvos buvo etniniai lietuviai ir, kaip matyti iš išlikusių anketų, dar neužmiršę savo gimtosios kalbos, nors jau buvo nutolę nuo savo etninio pagrindo. Tiksliau sakant, daugelis tautinio idealo elementų, visų pirma toks svarbus jų komponentas kaip kalba, tais metais visuomeniškai dar nebuvo aktualūs. Tokia buvo tuometinė realybė. Politiniame visuomeniniame lietuvių tautos elito bei inteligentijos (o jų atstovai sudarė daugumą emigrantų) gyvenime dominavo lenkų kalba, lenkų kultūra. Didelę įtaką jam darė lenkų visuomeninė politinė mintis. Bet atsідūrę svetur, toli nuo tėvynės šie žmonės kankinamai ieškojo atsakymo į klausimą: „O kas toliau?“. Į emigraciją jie žiūrėjo kaip į laikiną, neišvengiamą, priversutinį etapą, kurį reikia panaudoti ruošiant naujam mūšiui dėl tėvynės laisvės. Ši aplinkybė daugelį privertė naujai pažvelgti į save, pajusti save neatskiriama tėvynės ir tautos dalimi, suvokti savo atsakomybę už Lietuvos ateitį. Klausimas apie būsimąjį Lietuvos valstybingumą, jos politinį sutvarkymą emigracijoje tapo pagrindiniu, visų idėjinių ginčų ir aštrių diskusijų esme.

Dirbant archyvuose bei Lenkijos bibliotekose pavyko surasti 1865 m. Paryžiuje įkurtos „Lietuvių delegacijos“ archyvą (archyvo dokumentų fotokopijos saugomos autoriaus asmeniniame archyve). Manau, kad „Lietuvių delegacijos“ istorija, kaip ir visos lietuvių emigracijos, išbarstytos po daugelį šalių, būtų nepilna, neatskleidus vidinės kovos, kuri vyko pačioje lietuviškoje-lenkiškoje emigracijoje. Skaitytojo vertinimui čia pateikiu tą kovą dėl būsimąjo Lietuvos valstybingumo, kuri vyko lenkų ir lietuvių politinėje emigracijoje. Straipsnio medžiaga bus panaudota rengiamoje knygoje „Lietuvių politinė emigracija po 1863 m. sukilimo“.

Tyrinėjimo dokumentinę bazę papildė tuometinė emigrantų spauda, publicistinė veikla, epistolinė ir memuarinė literatūra. Lietuvių delegacijos archyvas (BCz) Rusijos Federacijos centriname archyve (RFCA) saugomas Caro saugumo ir užsienio agentūros fonde (f. 109, I eksp.).

1. Ką slėpė pilkai rudas aplankalėlis?

Po ilgų nesėkmingų paieškų Adomo Mickevičiaus bibliotekoje Paryžiuje, Maskvos, Leningrado (Sankt Peterburgo), Varšuvos archyvuose ir bibliotekose autoriui pagaliau pasisekė. Pilkai rudas aplankalėlis, saugomas Čartoriskių bibliotekoje

Krokuvoje (Lenkija), iš pirmo žvilgsnio niekuo nesiskyrė nuo daugelio tokių pat jau peržiūrėtų rankraštyno bylų. Bet tai buvo seniai ieškotas Lietuvių delegacijos archyvas.

Žodis archyvas, žinoma, skamba perdaug garsiai. Tai keli šimtai dar nesunumeruotų, smulkiai lenkų ir prancūzų kalbomis surašytų lapų, kuriuos perskaityti įmanoma tik su padidinauju stiklu. Bet tai gyvas tų maištingų metų atgarsis. Kiekvienas dokumentas – emigrantų sąrašas (o jų nemaža), posėdžio protokolas, atskaita už nuveiktą darbą, savišalpos kasos narių ir gautų pašalpų sąrašai, pažyma apie emigrantą, draugiškas laiškas ar paprastas raštelis dėl emigranto įdarbinimo – yra to laikotarpio liudininkas, perteikias mums tų metų politinių emigrantų kovos aistrų dvasią, jų gyvenimo vargus bei lūkesčius.

Kas buvo ta Lietuvių delegacija? Duomenų apie ją neaptiktume nė vienoje enciklopedijoje, ji beveik neminima XIX a. lietuvių istoriografijoje, liko nežinoma net istorikams.

1865 m. balandžio mėnesį pulkininkas Boleslovas Dluskiš Jablonovskis (Dłuski-Jabłonowski) nusprendė atsakyti savo kaip karinio Lietuvos komisaro užsienyje posto bei įgaliojimų disponuoti anksčiau veikusio Lietuvos provincijų skyriaus lėšomis, skirtomis sukilimo kariniams tikslams. Motyvuodamas šį savo sprendimą, B. Dluskiš rašė emigracijoje žinomam lenkų visuomeniniam veikėjui ir poetui Bogdanui Zaleskiui: „Kol egzistavo Lietuvos skyrius, aš periodiškai raportuose ir ataskaitose teikdavau žinias apie operacijas, kurios man vadovaujant buvo vykdomos su įvairia sėkme. Dabar, po sukilimo pralaimėjimo, neliko nei dienos tolesnei veiklai, nei tos valdžios, kuriai aš privalėčiau atsiskaityti už savo veiksmus. Tai verčia mane atsakyti įgaliojimų savo funkcijoms vykdyti, todėl laikau savo garbės reikalu atsakyti savo mandato ir perduoti lėšas, kurias man patikėjo broliai lietuviai, kurių pripažinimo ir paramos dėka gyveno ir veikė nepalankiomis sąlygomis, deja, šiandien nebeegzistuojanti valdžia“⁸.

Buvusio Lietuvos skyriaus finansinei veiklai patikrinti ir lėšoms iš B. Dluskišo perimti buvo sudaryta komisija, į kurią įėjo Juozapas Bžezinskiš (Brzeziński), Mečislovas Glindzicas (Glindzicz), Vladislovas Malachovskis (Małachowski), Gustavas Reutas (Reutt) ir Boleslovas Sventožeckis (Świętorzecki)⁹. Visi jie buvo aktyvūs 1863–1864 m. sukilimo Lietuvoje ir Baltarusijoje dalyviai ir emigracijoje turėję didelį autoritetą.

Ramiame Paryžiaus kampelyje, rue des Mathurines st. Jacques Nr. 13, buvo išnuomotas kuklus butelis, kuris, be jau esančio pagrindinio lietuvių emigrantų

⁸ 1865 m. balandžio 7 d. B. Dluskišo laiškas iš Paryžiaus B. Zaleskiui, *Biblioteka Czartoryskich* (toliau – BCz), EW, XVII/1532.

⁹ J. W. B o r e j s z a, *Emigracja polska...*, s. 78.

centro – Vladislovo Mickiewicziaus knygyno-bibliotekos – tapo svarbiausiu buvusių Lietuvos sukilėlių susitikimų ir susirinkimų vieta.

Lietuvos skyrius disponavo nemažomis pinigų sumomis, „brolių lietuvių“ surinktomis sukilimo reikalams. Tai suteikė lietuvių išeiviams ypatingą reikšmę ir įtaką emigracijoje. Bendra išlaidų suma atsiskaitymo dieną siekė 363 tūkst. frankų¹⁰. Grynų pinigų buvo 128 800 frankų¹¹. Be to, nemažai pinigų, anksčiau išduotų ginklams bei kitoms sukilimo reikmėms, liko pas pavienius asmenis. Pavyzdžiui, Aleksandras Gutris (Guttry) negražino 189 tūkst. frankų jam išduotų ginklams pirkti. Pas Agatoną Gilerį (Giller) liko 4600 frankų, Achilą Bonoldį – 48 040 frankų¹².

Komisijos patikrinimo rezultatai nebuvo paviešinti, o tai sukėlė įvairius spėliojimus ir gandus. Kilo įtarimų, kad kai kurie emigrantai lėšas pasisavino asmeniškai tikslams¹³. Tačiau buvo ir kita emigrantų nepasitenkinimo priežastis. Svarstant finansinę ataskaitą, iškilo ir lėšų naudojimo tikslingumo klausimas. Iki tol dalis lėšų buvo naudojamos emigrantams materialiai šelpti. Kaip matyti iš ataskaitos, finansinė parama (114 tūkst. frankų) buvo suteikta 133 emigrantams¹⁴. Tarp emigrantų kilo nesutarimų: vieni reikalavo lietuvių fondo lėšas skirti vien būsimos revoliucijos reikalui. Kiti pasisakė už tai, kad dalis lėšų būtų skiriama išeiviams materialiai remti. Tokiam reikalavimui buvo rimta priežastis.

Kitaip nei 1830–1831 m. emigrantų, naują bangą sudarė nuskurdę bajorai, studentiškas jaunimas bei kitų neturtingųjų sluoksnių atstovai: J. Kozela-Poklevskis (Koziełło-Poklewski) savo parodymuose 1872 m. Vilniaus tardymo komisijai aprašydamas, kokius materialinius nepriteklus jis patyrė emigracijoje, pažymėjo, kad „<...> emigrantų dalies, ypač tų, kurie nemokėjo prancūzų kalbos, padėtis buvo nepalyginamai blogesnė. Aš beveik visą laiką praleidau betriūsinėdamas, ieškodamas darbo savo draugams“¹⁵.

Neturėdami specialybės, likę be pragyvenimo šaltinių, nemokėdami vietinės kalbos, vargšai emigrantai dažnai buvo priversti samdytis bet kokiam darbui. Daugelis

¹⁰ BCz, EW, XVII/1532 (B. Dlusio ataskaita).

¹¹ *Rusijos Federacijos centrinis archyvas* (toliau – RFCA), f. 109, I eksp., ap. 2, b. 562, l. 8 (Delegato Adomo Dominiko Bartoševičiaus ataskaita lietuvių sumų klausimu).

¹² Ten pat, l. 9–9v; BCz, EW, XVII/1532. A. Gilleris paimtus pinigus gražino.

¹³ Tuo neteisingai buvo apkaltintas ir A. Bonoldis. Pasklido gandai, kad jis dalį lėšų panaudojo asmeniniams komerciniams reikalams, atidaręs Paryžiuje fotografijos saloną. Tačiau tai jis darė su Lietuvos skyriaus žinia. Manyta, kad fotografijos įrengimus bus galima naudoti topografiniams žemėlapiams gaminti. A. Bonoldis prisipažino, kad už įrengimus sumokėjo dalininkui 21 tūkst. frankų ir pasižadėjo šią sumą per 6 metus gražinti su procentais.

¹⁴ BCz, EW, XVII/1532 (Išduotų pašalpų sąrašas).

¹⁵ *Революционный подъем в Литве и Белорусии 1861–1862 гг. Восстание 1863 года. Материалы и документы*, Москва, 1964, с. 184.

jų nuėjo dirbti paprastais darbininkais į gamyklas, fabrikus, dirbtuves, geležinkelį. Kiti įsitaisė tarnautojais įvairiose firmose, kontorose, kultūros ir švietimo įstaigose, gyveno iš literatūrinio darbo. Tik nedaugelis studentų, išsirūpinę stipendijas, galėjo tęsti mokslus Prancūzijos, Šveicarijos ir Vokietijos aukštosiose mokyklose. Todėl materialinės paramos klausimas buvo itin aktualus.

Kartu su finansinėmis iškilo ir organizacinės problemos: kam turi būti perduoti lietuviški pinigai, kas turi teisę disponuoti esamomis vertybėmis, ginklais¹⁶, tvarkyti lietuvių emigrantų reikalus. Buvo nuspręsta išrinkti lietuvių išeivijos emigrantų vadovaujantį organą, kuris tvarkytų visus išeivijos reikalus bei sutelktų juos bendram tautiniam darbui. Kadangi emigrantai buvo išsisklaidę po daugelį šalių, buvo nutarta balsavimą organizuoti paštu. Bet čia iškilo naujas klausimas: kas turi teisę balsuoti?

Kreipimasis dalyvauti rinkimuose buvo adresuotas „Lenkijos Šiaurės-Rytų provincijų emigrantams, dėl savo kilmės besivadinantiems lietuviais“. Bet kas buvo šie „lietuvių kilmės“ emigrantai? Klausimas tarp emigrantų sukėlė karštus ginčus. Daugelis sukilimo dalyvių iš Augustavo vaivadijos ir Voluinės griežtai atsisakė dalyvauti rinkimuose, motyvuodami tuo, kad jie neturi nieko bendra su kažkada prieš 500 metų buvusia galinga Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste.

Kurdami lietuvių reprezentacinį organą, jo organizatoriai visai negalvojo kurti jį etniniu pagrindu. Tuometinėmis sąlygomis tai būtų sukėlę beprasmius ginčus, būtų suskaldę emigrantų gretas, o to nenorėjo nei vieni, nei kiti. Sąvoka „lietuvių kilmės“ tada turėjo ne vien etninę prasmę. Daugelis šią sąvoką siejo su gimtuoju kraštu. „Lietuvių kilmė“ jiems buvo ta aplinka, ta terpė, kurioje jie gyveno, augo ir dirbo, visa tai, ką galima išreikšti vienu žodžiu LIETUVA. Šiame žodyje persipynė ir istorijos vingiai, ir dabartis, bendra kova, ir bendras likimas. Tačiau Lietuva nebuvo valstybė. „<...> kas dabar parodys Lietuvos sienas? – klausė diskusijos metu lietuvių emigracijos veikėjas A. D. Bartoševičius¹⁷. – Laikyti jas tokiomis, kuriomis jos buvo 1386 m.¹⁸, ar Gedimino laikais. Vienas gimė Varšuvoje, o gyveno Vilniuje. Kitas iš Vilniaus persikėlė į Varšuvą“¹⁹.

¹⁶ Lietuvių sukilėlių įsigyti ginklai buvo saugomi Belgijoje ir Švedijoje. Juos globojo Jaroslavas Dąbrowskis, žr.: *RFCA*, f. 109, I eksp., ap. 2, b. 562, l. 9 (Iš A. D. Bartoševičiaus ataskaitos).

¹⁷ Bartoševičius Adomas Dominikas (1838–1886), lietuvis, kilęs iš Panemuno k., Prienuj raj. Baigė Vilniaus gimnaziją, studijavo teisę Maskvos, vėliau Krokuvos universitetuose (*BCz*, *EW*, XVII/1532. Emigrantų sąrašai). Emigracijoje buvo vienas iš žurnalo „Przyszłość“ („Ateitis“) redaktorių, vėliau – Lvovo žurnalo „Mrówka“ („Skrudė“) leidėjas.

¹⁸ Autorius, matyt, turi galvoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sąjungos su Lenkijos Karalyste metus.

¹⁹ A. D. B a r t o s z e w i c z, Delegacja Litewska i pozostałość sum litewskich, *Głos wolny*, 1866, nr 91, s. 369.

Bet buvo ir dar viena „rišamoji medžiaga“, kuri galėjo apjungti ir sutelkti lietuviškąją emigraciją. Kreipdamiesi į „lietuvių kilmės“ žmones, rinkimų organizatoriai faktiškai kreipėsi į tuos buvusius sukilėlius, kurie sukilimo metu buvo pavaldūs dar 1863 m. birželio 26 d. įkurtam Lietuvos provincijų vykdomajam skyriui (LPVS). Šiuos žmones be viso kito jungė ir bendra kova su priešu, mūšių lauke krauju sutvirtinta draugystė, o emigracijoje – išeivių dalia bei bendri lūkesčiai.

Rinkimuose dalyvavo 225²⁰ emigrantai iš įvairių vietovių. Buvo išrinkti 22 delegatai: Jonas Antonevičius (Antoniewicz), Antanas Baranauskas (Baranowski), A. D. Bartoševičius, Adomas Bitė (Bitis), J. Bžezinskis, Antanas Giedraitis (Giedroyć), Ignotas Kurnevičius (Kurniewicz), Tomas Kušleika (Kuszlejko), Severinas Karpuška (Karpuszek), Stanislovas Laskovskis (Leškauskas, Laskauskas, Laskowski), Vincentas Lukoševičius (Łukoszewicz), Zigmantas Mineika (Minejko), Stanislovas Okinčicas (Okińczyc), Aleksandras Parodovskis (Paradowski), Vaclovas Pšibilskis (Przybylski), Stanislovas Reinišas (Reynisz), Teodoras Savickis (Sawicki), Boleslovas Svolkūnas (Swolkień), Antanas Tovis (Towis), Juozapas Tokaževičius (Tokarzewicz), A. Vernickis, V. Vrublevskis²¹. Šis lietuvių emigrantų išrinktas reprezentacinis organas buvo pavadintas Lietuvių delegacija. Jos pirmininku buvo išrinktas V. Vrublevskis, o sekretoriais – J. Tokaževičius ir A. Vernickis.

1865 m. rugsėjo 22 d. išrinktieji delegatai, pirmininkaujant V. Vrublevskiui, susirinko Paryžiuje. Bet ir čia išryškėjo nesutarimai. V. Vrublevskis pasiūlė visas lėšas skirti vien revoliucijos, kurią jis įsivaizdavo kaip būsimąjį sukilimą, reikalingams. Tačiau daugelis delegatų, motyvuodami skurdžia emigrantų padėtimi, primygtinai reikalavo dalį lėšų skirti emigrantams materialiai paremti. Prieiti prie bendros nuomonės nepavyko ir buvo nutarta klausimą iškelti visuotiniam lietuvių išeivių balsavimui.

Naujame balsavime dalyvavo 222 emigrantai. Dauguma jų – 113 palaikė V. Vrublevskį, 109 pasisakė už dalies lėšų panaudojimą emigrantų materialinei pagalbai²². Šiuo pagrindu Lietuvių delegacija 1865 m. rugsėjo viduryje nusprendė iš lietuviškųjų pinigų sudaryti neliečiamą „geležinį fondą“, išsaugant šias lėšas „iki būsimosios revoliucijos“. „Sukilimo kruvinas grašas turi likti neliečiamas ateities Tėvynės tikslams, kada ji vėl pajus jėgą ginklu užkariauti laisvę ir lygybę visiems savo sūnums“.

²⁰ *RFCA*, f. 109, I eksp., ap. 2, b. 252, l. 8–8 k. p. (Iš 1866 m. sausio 19 d. A. Balaševičiaus pranešimo caro saugumui).

²¹ J. W. B o r e j s z a, *Emigracja polska...*, s. 78 (nuoroda 92). J. V. Boreiša klaidingai nurodo, kad buvo išrinkti 33 delegatai, nors pats išvardija tik 22.

²² *RFCA*, f. 109, I eksp., ap. 2, b. 252, l. 8–8 k. p. (Iš 1866 m. sausio 19 d. A. Podlešnevičiaus pranešimo caro saugumui).

„Geležinio lietuviško fondo“ idėją palaikė ir M. Akelaitis, išreikšdamas kartu visos literatūros draugijos narių nuomonę. M. Akelaitis paskelbė liaudies banko įsteigimo projektą. „Norint įvykdyti mūsų pareigas sau ir tėvynei, – rašė jis, – <...> bus reikalingi pinigai ir dar kartą pinigai“²³. „Lenkų susivienijimas“ į šį fondą pervedė 3600 frankų²⁴.

Lietuvių delegacija buvo sudariusi du skyrius ar draugijas: literatūros ir karo. Buvo planuojama įsigyti spaustuveį ir leisti savo laikraštį bei kitą literatūrą²⁵. Karo draugija užsiėmė Lietuvos karinių žemėlapių spausdinimu būsimojo sukilimo atveju. Šių žemėlapių matricos buvo B. Dluskie žinioje ir kartu su kitomis vertybėmis perduotos Lietuvos delegacijai. Lietuvių delegacija stengėsi perimti iš J. Dombrovskio ginklų priežiūrą. Dėl to vyko ilgos derybos. Prie Lietuvos delegacijos veikė ir savišalpos kasa. Nors V. Vrublevskis priešinosi, emigrantams vis dėlto pavyko iškovoti tam tikrą lėšų dalį vargstantiems išeiviams materialiai pamėti.

Lietuvių delegacija nebuvo politinė organizacija tikraja to žodžio prasme. Joje sugyveno įvairių politinių ir ideologinių pakraipų žmonės. 1866 m. susikūrus radikaliam lenkų susivienijimui, dauguma lietuvių emigrantų įstojo į šią organizaciją. Nedidelė grupė Lietuvos delegacijos narių priklausė Liudviko Mieroslavskio demokratų partijai. Daugelis lietuvių išeivių aktyviai dalyvavo bendroje lenkų emigrantų kultūrinėje ir literatūrinėje veikloje.

Lietuvių delegacijos sudėtis nuolat keitėsi. Vieni išvažiuodavo, kiti ją palikdavo nesutikdami su priimtais sprendimais. Klausimas dėl lietuviškųjų pinigų, t. y. „geležinio fondo“, nuolat sukeldavo ginčus. Faktiškai šie ginčai išėjo už grynai finansinių problemų ribų ir tapo diskusija dėl emigracijos uždavinių bei tikslų, dėl Lietuvos ateities, būsimojo Lietuvos valstybingumo, jos politinio ir socialinio sutvarkymo.

2. Diskusija emigracijoje dėl buvusios Respublikos tautų būsimojo valstybingumo

1865 m. tarp Lenkijos politinių emigrantų kilo diskusija dėl būsimos Lenkijos valstybinio sutvarkymo. Svarbiausiu ginčų objektu tapo klausimas dėl būsimų Lenkijos valstybės sienų, dėl lenkų išsivaduojamojo judėjimo požiūrio į tautų, anksčiau įėjusių į Respubliką, būsimąjį valstybingumą. Lenkijos išsivadavimo judėjimo dalyviai turėjo nedviprasmiškai ir aiškiai atsakyti: pripažįsta jie ar ne lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių tautų apsisprendimo teisę, t. y. teisę sukurti savarankiškas, nepriklausomas valstybes. Atsakymai į šiuos klausimus buvo įvairūs, kaip ir pati

²³ Ten pat.

²⁴ *Niepodległość*, 1869, nr 110–111, s. 7–8.

²⁵ *RFCA*, f. 109, I eksp., ap. 2, b. 252, l. 9–9 k. p.

emigracija. Vieni ryžtingai pasisakė už Lietuvos kaip ir kitų tautų visišką savarankiškumą ir nepriklausomybę, kiti buvo už tai, kad Lietuva būtų Lenkijos sudėtinė dalis, t. y. tokia, kokia ji buvo Lenkija virstančios Abiejų Tautų Respublikos laikais iki jos pirmojo padalijimo 1772 m. Treti ieškojo naujos į Respubliką įėjusių tautų sandraugos *modus vivendi*. Nevieningi šiais klausimais buvo ir patys emigrantai lietuviai.

Lenkų politinė emigracija po 1863 m. sukilimo, kaip ir ankstesniais metais, apskritai kėlė 1772 m. sienų lozungą. Tačiau, kaip teisingai pastebėjo rusų istorikas Vladimiras Djakovas, judėjimo dalyviai nevienodai žiūrėjo į šį šūkį. Įvairios srovės jį suprato skirtingai, skirtingai įsivaizdavo jo vietą tarp kitų programinių reikalavimų bei jo realizavimo būdus ir sąlygas²⁶.

Aristokratinė Čartoriskų partija, stovėjusi lenkų politinės emigracijos kraštutiniame sparne, neįsivaizdavo kitokios Lenkijos, negu tapatinamos su Respublika su 1772 m. sienomis. Ji atvirai skelbė šovinistinę politiką, neigė lietuvių tautos nacionalines teises. Laikraštis „*Wiadomości polskie*“ ragino bajoriją ir dvarininkiją bendromis pastangomis visiškai „sulenkinti lietuviškąją valstietiją“ ir tokiu būdu visiems laikams pabaigti su „lietuvių klausimu“²⁷.

Už 1772 m. sienas pasisakė ir nuosaikioji lenkų demokratija. L. Mierosławskio demokratų partija, taip pat partija „*Przegląd*“ laikė Lietuvą, Baltarusiją ir Vakarų Ukrainą sudėtinėmis Lenkijos dalimis. Būsimoji nepriklausoma Lenkija, įrodinėjo jos, suteiks visoms šioms tautoms visišką lygybę ir laisvę. Žymus lenkų politinės emigracijos patriotinės srovės atstovas Zigmuntas Milkowskis, atmesdamas lenkams iškeltus kaltinimus „plėšikiškais“ antpuoliais prieš kitas tautas, pagyrūniškai pareiškė: „Lenkija, kada ji buvo gyva ir stipri, absorbavo tautas, bet taip, kad susijungė su jomis, kaip, pavyzdžiui, su Lietuva brolybės ir laisvės vardan“²⁸.

Pateikdama šiuos žodžius, istorikė Svetlana Falkovič ne be ironijos pastebi, kad nuosaikiosios lenkų demokratijos „kitų tautų laisvės ir lygybės supratimas buvo labai originalus <...> „Brolybės ir laisvės“ šūkiu lenkų bajorija stengėsi asimiliuoti kitas tautybes; jai buvo svetimas tautų laisvės, lygybės ir brolybės supratimas, kaip kiekvienos tautos teisė į apsisprendimą“²⁹.

Visiškai kitą turinį į 1772 m. sienų šūkį įdėjo emigracijos demokratinio sparno atstovai. Būsimąją nepriklausomą Lenkiją jie įsivaizdavo kaip demokratinę

²⁶ В. А. Дьяков, Состояние и задачи изучения русско-польского революционного содружества в допролетарский период, *Связи революционеров России и Польши в XIX – начале XX в.*, Москва, 1968, с. 41.

²⁷ *Wiadomości polskie*, 1859 02 22, s. 186; *Roczniki polskie z lat 1857–1861*, t. 2, s. 25, 231; t. 4, s. 90–91, 120.

²⁸ Cituojama pagal: С. М. Фалькович, *Идейно-политическая борьба в польском освободительном движении 50–60-х годов XIX века*, Москва, 1966, с. 68.

²⁹ Ten pat.

respubliką, kurioje turės būti atlikti radikalūs socialiniai pertvarkymai. 1772 m. sienų reikalavimas daugeliui iš jų atrodė tik kaip teisėta lenkų tautos reakcija į Lenkijos arba Respublikos padalijimą, suprastdami, kad būsimoje respublikoje lietuviams, baltarusiams ir ukrainiečiams teks suteikti teisę patiems spręsti savo likimą.

Šie požiūriai lenkų išsivadavimo judėjime formavosi dar sukilimo išvakarėse. Buvo aišku, kad sukilimo sėkmė priklausys nuo to, kaip aktyviai jame dalyvaus lietuviai, baltarusiai ir ukrainiečiai. Bet šios tautos norėjo žinoti, ką joms reikš sukilimo pergalė, koks bus jų likimas naujoje Lenkijoje. Jos laukė atviro naujos revoliucinės valdžios – Nacionalinio centro komiteto (toliau – NCK) – požiūrio išdėstymo.

Lietuvos, kaip ir Baltarusijos bei Ukrainos, klausimas šalia kitų iškilo ir per derybas tarp lenkų NCK ir rusų revoliucinės organizacijos „Zemlia i volia“ (Žemė ir laisvė) vadovybės. Derybos vyko 1862 m. rugsėjo pabaigoje Londone. NCK derybose atstovavo A. Gileris, Zigmuntas Padlewskis, Vłodimiezas Miłowiczius. Iš rusų revoliucinių demokratų pusės derybose dalyvavo Aleksandras Gercenas, Nikolajus Ogariovas, Michailas Bakuninas ir Andrejus Potebnia. Lenkai su savimi buvo atsivežę NCK laišką, kuriame mėgino išaiškinti savo judėjimo tikslus bei poziciją būsimojo sukilimo atžvilgiu. Tačiau svarstant valstiečių, tautinį bei kai kuriuos sukilimo rengimo klausimus iškilo nesutarimų.

NCK ir „Zemlia i volia“ skirtingai žiūrėjo į tautinio klausimo sprendimo aspektus Lenkijoje. A. Gileris ir jo šalininkai gynė 1772 m. sienas. NCK laiške buvo sakoma: „Mums nėra suskaldytos Lenkijos, mums Lenkija vienintelė ta, kurią sudaro Lenkijos, Lietuvos ir Vakarų Ukrainos sąjunga“³⁰. Rusų revoliuciniai demokratai derybose gynė tautų apsisprendimo teisę. „Kolokolo“ redakcija besąlygiškai pasisakė už Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos nepriklausomybę, jei to panorės pačios tautos. Kreipdamiesi į NCK, A. Gercenas ir N. Ogariovas nurodė, kad lenkų-rusų revoliucinė sąjunga įmanoma tik su tokia sąlyga: „Jūs pripažįstate valstiečių teisę į žemę; Jūs pripažįstate kiekvienai tautai teisę pačiai spręsti savo likimą. Tai mūsų pagrindai; tai mūsų dogmos, mūsų vėliavos“. „Kolokolo“ redakcija pabrėžė, kad tautiniame klausime svarbiausia yra pačių tautų apsisprendimas: „Su kuo jos būti nori, arba su niekuo, tik jų norus sužinoti, neklastotus, o tikrus“³¹. Rusų poveikyje lenkų delegacija padarė laiške tam tikras pataisas. Šiek tiek kitaip buvo suredaguoti teiginiai tautiniu klausimu.

NCK laiškas, kuris įformino lenkų ir rusų revoliucinę sąjungą, buvo išspausdintas A. Gerceno leidžiamame „Kolokole“. Laiške sakoma: „Pagrindinė mintis, su

³⁰ А. И. Герцен, *Полное собрание сочинений*, под ред. М. К. Лемке, т. 15, Москва, 1920, с. 504–505.

³¹ Ten pat, p. 508, 515–516.

kuria Lenkija dabar sukyla, yra ta, kad ji visiškai pripažįsta valstiečių teisę į jų dirbamą žemę ir kiekvienai tautai visišką teisę pačiai nulemti savo likimą³². Aiškindami pastarąjį teiginį, autoriai toliau rašė: „Mes siekiame atkurti Lenkiją su senomis jos sienomis, palikdami joje gyvenančioms tautoms, t. y. lietuviams ir ukrainiečiams, visišką laisvę pasilikti sąjungoje su Lenkija arba apsispręsti pagal savo valią <...>. Tačiau dabartinėje pasirengimo veikloje laikome savo šventa pareiga dėti visas pastangas, kad Lietuva ir Ukraina eitų lygiagrečiai su Lenkija ir kad nacionalinis sukilimas vienu metu apimtų visas mūsų pavergtos tėvynės dalis“³³.

Lenkų–rusų revoliucinę sutartį lenkų nacionalistai sutiko durtuvais. L. Mięrosławskis pareiškė, kad NCK „pardavė Maskvai Lietuvą ir Vakarų Ukrainą“³⁴. Lenkų šovinistai niekaip nenorėjo susitaikyti su mintimi, kad Lietuva gali atsiskirti nuo Lenkijos ir sukurti nepriklausomą valstybę. Tai gerai suprato ir daugelis lenkų demokratų. Z. Padlewski, kuris gerai žinojo NCK narių nuotaikas, pokalbyje su A. Gercenu išsakė abejonę, ar daugelis jo draugų sugebės iki galo įsisąmoninti tai, kas pasiekta lenkų–rusų revoliucinėje sąjungoje³⁵. Iš tikrųjų savo programiniuose dokumentuose ir ypač praktinėje veikloje ne visi jie, net demokratinio sparno atstovai, būdavo nuoseklūs. Nors derybose buvo pasiektas sutarimas, NCK taip ir nepakeitė savo aiškiai šovinistinių nuostatų tautiniu klausimu.

Nuosekliausia revoliucinė demokratinė lenkų emigrantų dalis aiškiai ir nedviprasmiškai reikalavo suteikti teisę kiekvienai šių tautų pačiai apsispręsti, kokią valstybingumo formą ji norės pasirinkti. Lenkų revoliuciniai demokratai smerkė smurtą ir prievartą nacionaliniuose santykiuose ir kritikavo tuos, kurie negalėjo įsivaizduoti būsimos Lenkijos be Lietuvos, Baltarusijos ir Vakarų Ukrainos.

Kritikuodamas nenuoseklias NCK nuostatas tautiniu klausimu, Liudvikas Bulewski savo knygoje „Laisvė – mūsų šūkis“³⁶ rašė: „Varšuvos Centro Komitetas, virtęs nacionaline vyriausybe, padarė negirdėtą politinę klaidą, ir, kas dar blogiau, priėmė aktą, prieštaraujantį teisingumui ir laisvei, kada, ar dėl nesuvokimo, ar pataikavimo nacionalinėms ambicijoms ir savimeilei dalies tų gyventojų, kurie labiau svajojo apie Lenkijos valstybės didybę, nei apie jos tautos laisvę ir laimę, kategoriškai pranašavo, kad stengiasi atkurti Lenkiją jos ankstesnėmis sienomis, nepaaiškinęs, kad jis sieks tai padaryti tik su sąlyga, jei provincijos³⁷, įėjusios į

³² РПС, с. 526.

³³ Ten pat. Įdomu, kad lenkų laiške visiškai neminima Baltarusija, nors „Kolokol“ visur kalbėdavo apie visas tris tautas: lietuvių, ukrainiečių (Rusios) ir baltarusių.

³⁴ Ю. К о в а л ь с к и й, *Революционная демократия и январское восстание 1863 года в Польше*, Москва, 1952, с. 184–185.

³⁵ А. И. Г е р ц е н, min. veik., t. II, Maskva, 1957, p. 372; t. 18, p. 294, 439.

³⁶ Brošiūra pasirašyta slapyvardžiu „Liudmil Prawdić“.

³⁷ Terminą „provincija“ autorius supranta kaip žmonių bendrumą, „sudarantį politinį-socialinį organizmą“. Į tą sąvoką įėjo ir Lietuva, ir Baltarusija, ir Vakarų Ukraina (Russia)

ankstesnės Lenkijos sudėtį, ir šiandien norės susijungti su ja ir sukurti vieningą politinį organizmą <...>, kaip tai bebūtų, šis aktas, kaip prieštaraujantis laisvei, paliko blogą įspūdį ne tik kai kuriose provincijose, sudariusiose ankstesnę Lenkiją, bet netgi toje nedidelėje saujelėje Europos liberalių gyventojų, kurie visa širdimi mums prijaucia³⁸. Autorius pasisako prieš bet kokią prievartą kitų tautų atžvilgiu. Toliau jis rašo: „Ir niekas neturi nė mažiausios teisės ar tai vardan tos, ar artimos jai tautybės, ar vardan istorinių teisių, natūralių sienų, ar traktatų, priversti ją susijungti su kitomis provincijomis tam, kad galėtų sudaryti su jomis vadinamą tautą ar valstybę. Kiekviena pretenzija valdyti vieną ar kitą provinciją, remiantis vienu iš aukščiau išvardytų principų, yra ne kas kita kaip išorinės prievartos legalizavimas“³⁹.

Diskusija parodė, kad tarp emigrantų nėra vieningos nuomonės dėl anksčiau įėjusių į Respubliką tautų būsimojų valstybingumo. Emigracijos jėgų atsiribojimas idėjiniu pagrindu sustiprėjo susikūrus 1866 m. Lenkų emigracijos susivienijimui. Vadovaujančią padėtį šioje organizacijoje išsikovojo revoliuciniai demokratai priešakyje su J. Dąbrowskiu ir V. Vrublevskiu, kurie stengėsi suvienyti lenkų politinę emigraciją revoliucinės demokratijos pagrindais. „Vienybę aš suprantu ne kaip visos emigracijos susivienijimą, o kaip visų jos demokratinių elementų organizaciją“⁴⁰, – rašė J. Dąbrowskis savo *credo* 1867 m. sausio 22 d. Šią vienybę jis grindė giliu noru „nustatyti savitarpio supratimą su engiamomis tautomis ir raginimu bendram darbui bendrų interesų labui“⁴¹.

Negalėjo, suprantama, išvengti tokio opaus klausimo ir Susivienijimo reprezentacinis komitetas. Nuo to, koks bus šio komiteto požiūris į lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių tautų būsimąjį valstybingumą, priklausė visos demokratinės emigracijos vienybė. 1866 m. rugpjūčio 8 d. Reprezentacinis komitetas svarstė šį klausimą. J. Dąbrowskis posėdyje pasisakė už tai, kad visoms buvusioms Respublikos tautoms būtų suteikta teisė į apsisprendimą iki visiško atsiskyrimo nuo Lenkijos ir nepriklausomos savarankiškos valstybės sukūrimo. Tačiau kiti Komiteto nariai – V. Vrublevskis ir Stanislovas Jarmundas – nepalaikė J. Dąbrowskio ir šis liko vienišas⁴².

Kiek vėliau, po metų, plėtodamas savo požiūrį į tautinį klausimą, J. Dąbrowskis laiške „Piliečiui Bednarczykui ir jo politiniams draugams“, įgavusiame politinės

³⁸ *Избранные произведения прогрессивных польских мыслителей* (toliau – ИПППМ), т. 1, Москва, 1956, с. 787.

³⁹ Ten pat, p. 780.

⁴⁰ Ten pat, t. 3, p. 947.

⁴¹ Ten pat.

⁴² *Zjednoczenie emigracji Polskiej (1866–1870)*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1972, s. XXXVII. Žr. taip pat 1866 m. kovo 23 d. ir balandžio 16 d. J. Dąbrowskio laiškus Juozapui Hauke Bosakui: E. K o z ł o w s k i, Nieznane listy Jarosława Dąbrowskiego, *Przegląd Historyczny*, 1969, nr 1, s. 134–136.

deklaracijos pobūdį, 1867 m. lapkričio 10 d. rašė: „Mano nuomone, teisę spręsti apie save turi tik pati tauta, ir tai kiekviena tauta. Tautos įsisąmonintas laisvės poreikis duoda jai nenuginčijamą teisę į išsivadavimą iš globos; bet koks svetimos įtakos ar valdžios primetimas yra prievarta. Ši prievarta darosi tuo labiau gėdinga, jei ją vykdo tauta, kovojanti už savo pačios nepriklausomybę. Tokia tauta netenka moralinio pagrindo, nes savo veiksmais pripažįsta nepagrįstu tai, kas yra jos pačios pastangų tikslas“⁴³. J. Dąbrowskis atsisakė Lenkijos atkūrimo su 1772 m. sienomis koncepcijos ir buvo tos nuomonės, kad būsimosios Liaudies Lenkijos bendradarbiavimas su nepriklausomomis buvusiomis Respublikos sudėtyje tautomis yra „gali-mas ir naudingas“.

Toks radikalus J. Dąbrowskio požiūris sukėlė daugelio emigrantų nepasitenki-nimą. Dalis Susivienijimo narių suskubo palikti šią organizaciją. Nepriėmė šio požiūrio ir radikalus emigracijos veikėjas, „mylimas lietuvių vadas“ V. Vrublevskis. Monografijos apie V. Vrublevskį autorius V. Abramavičius klysta teigdamas, kad V. Vrublevskis „karštai parėmė šį J. Dąbrowskio pasisakymą“⁴⁴. Iš tikrųjų V. Vrublevskis parėmė tik tą J. Dąbrowskio laiško dalį, kurioje jis griežtai kritikuoja Emi-lijono Bednarczyko lenkų bajorų nacionalistines pažiūras ir pasisakymus prieš bendradarbiavimą su rusų revoliuciniais demokratais. Kaip ir daugelis kitų Susivie-nijimo narių V. Vrublevskis buvo griežtas federalizmo šalininkas ir tikėjo, kad laisvoje ir demokratinėje Lenkijoje lietuviams, baltarusiams ir ukrainiečiams bus visiškai užtikrintos jų teisės ir teisėti reikalavimai. Lietuvos nepriklausomybės idėja V. Vrublevskiui buvo svetima. Jis manė, kad istorinių Lenkijos 1772 m. sienų atsisakymas gali atbaidyti nuosaikiuosius demokratų (L. Mierosławskio šalinin-kus) susijungti su Susivienijimu, ko jis, kitaip nei J. Dąbrowskis ir kiti revoliuciniai demokratai, siekė. Lenkų emigracijos susivienijimo Reprerzentacinio komiteto na-riai V. Vrublevskis ir S. Jarmundas viešai pasmerkė savo draugo ir vienminčio pareiškimą, pavadinę J. Dąbrowskio deklaraciją „nederama“ ir nurodė, kad joje skelbiami principai gali pakenkti tiek visam tautos reikalui apskritai, tiek pačiai Susivienijimo organizacijai⁴⁵.

1869 m. vasario 1 d. V. Vrublevskis paskelbė savo politinį *credo* „Susivieniju-siems lenkų demokratams“. Daugeliu klausimų, nusakančių lenkų politinės emigraci-jos uždavinius ir tikslus, jo skelbiami programiniai reikalavimai atitiko ir J. Dąb-rowskio pažiūras, tačiau tautiniu klausimu aiškiai matome skirtumą. Dėstydamas savo pažiūras, kokią jis nori matyti būsimąją Lenkiją, V. Vrublevskis rašė: „Kitokia Lenkija, negu ta, kurią mūsų liaudis darbščiomis rankomis prikels iš kapo, – netikiu;

⁴³ *ИИИИИИ*, т. 3, с. 949; *Niepodległość*, 1867, nr 47.

⁴⁴ V. A b r a m a v i č i u s, min. veik., p. 68.

⁴⁵ J. V. B o r e i š a, *Patriotas be paso*, p. 62.

kitokios Lenkijos, negu ta, kuri, esant nepažeistoms jos istorinėms sienoms, visiems savo sūnums suteiks visas politines teises, – netrokštu; dėl kitokios Lenkijos, negu ta, kur žmogaus viešpatavimas, valdant kitą žmogų, užleis vietą laisvės, proto ir teisės viešpatavimui, kur nemokšiškas išsisklaidys visuotinio švietimo spinduliuose, o skurdas – sąžiningai paskirstant visuomenines gėrybes, – dėl kitokios Lenkijos nei gyventi, nei mirti negaliu“⁴⁶.

V. Vrublevskis svajėjo apie Lenkijos ateitį, jis laikė save lenkų tautos sūnumi. Bet ar ne paradoksas, kad lietuviai patys laiko jį savo „mylimu vadu“, kad jis buvo nepakeičiamas „Lietuvių delegacijos“ pirmininkas, turėjęs tarp lietuvių didelį autoritetą? Bet tokia ir buvo tuometinė realybė.

J. Dąbrowskis, kuris karštai gynė tautų apsisprendimo teisę, taip pat ir lietuvių tautos, savo pažiūrose nebuvo vienišas. Tokių pažiūrų laikėsi ir daugelis lenkų iš „Taikos ir laisvės sąjungos“⁴⁷. 1868 m. Berne įvykusiame šios sąjungos kongrese kalbėjęs jos komiteto narys Valerijonas Mroczkowskis pasakė: „Aš kalbu jums, piliečiai, naujos partijos vardu – socialinės demokratijos, su socialinės revoliucijos vėliava, kuri skelbia, kad žemė priklauso tiems, kurie ją savo rankomis dirba, o gamybos priemonės priklauso darbininkų susivienijimams. Mes nesiekiamo atkurti ankstesnės valstybės ir Lenkijos istorinių teisių, bet mes norime apginti savo nacionalinę teisę – teisę į savarankiškumą, teisę spręsti savo likimą teisingumo ir laisvės pagrindu <...> Mes nekeliame sau klausimo dėl būsimos Lenkijos, Liaudies Lenkijos sienų ir gerbiame kiekvienos tautybės, nepriklausomai nuo to, ar ji įėjo, ar neįėjo į seną Respubliką, teises“⁴⁸.

Savo požiūrį į tautinį klausimą ir konkrečiai į Lietuvos bei Ukrainos būsimąjį valstybingumą problemą išdėstė ir vienas iš žymiausių lenkų emigracijos radikaliųjų dalies atstovų, Lietuvių delegacijos sekretorius ir būsimas „Zmova“ redaktorius J. Tokaževičius (1840–1919).

Ilgą laiką buvęs didelis Pjero Juozapo Proudhono (1809–1865) mokymo gerbėjas, J. Tokaževičius dėl Karlo Markso ir Friedricho Engelso kovos prieš prudsonizmą poveikio ėmė tolti nuo P. J. Proudhono koncepcijų, atmetė pastarojo pažiūras į tautinį klausimą. J. Tokaževičius pradėjo kritikuoti P. J. Proudhono skelbiamą tautinį nihilizmą ir nacijų atmirimo koncepcijas, o iš čia išplaukiančią lenkų klausimo, kaip neturinčio jokių realių perspektyvų, paneigimo idėją⁴⁹. Programiniame straipsnyje „Mes ir jie“,

⁴⁶ *Niepodległość*, 1869, nr 96.

⁴⁷ „Taikos ir laisvės sąjunga“ buvo įkurta 1867 m. Ženevoje.

⁴⁸ Cituojama pagal: F. P e r l, *Dzieje ruchu socjalistycznego w zaborze rosyjskim (do powstania PPS)*, Warszawa, 1958, s. 29–30.

⁴⁹ И. С. Я ж б о р о в с к а я, Н. И. Б у х а р и н, *У истоков польского социалистического движения*, Москва, 1976, с. 38.

išspausdintame jo redaguotame „Niepodległość“, J. Tokaževičius daro išvadą, kad Lietuva ir Ukraina, kaip ir Lenkija, turi nenuginčijamą teisę į savarankišką egzistavimą, jei šios tautos to panorės. Tačiau J. Tokaževičius numatė ir bendros valstybės sukūrimo galimybę. Toks apsijungimas, jo nuomone, galėtų įvykti tik savanoriškais federacijos pagrindais⁵⁰. Bet būdamas karštas Joachimo Lelevelio gminovaldos teorijos⁵¹ šalininkas, J. Tokaževičius įsivaizdavo būsimąją Lenkiją kaip gminų federaciją⁵².

J. Tokaževičius bei kai kurie kiti lenkų radikaliosios emigracijos atstovai, tvirtai pasisakydami už tautų, įėjusių į buvusiąją Respubliką, apsisprendimo teisę, vis dėlto netikėjo, kad šios tautos iš tikrųjų panorės atsiskirti nuo Lenkijos ir sukurti nepriklausomas valstybes. Toks jų įsitikinimas išplaukė ne iš didžialenkiesko šovinizmo, kuris šiems žmonėms buvo svetimas, bet buvo grindžiamas realiu tų tautų tuometiniu nacionalinės savimonės lygiu bei ekonominiu tikslingumu. Federacijoje J. Tokaževičius visų pirma matė Lenkijos tautų „liaudies gerovės ir laimės jėgų padidinimą“ šaltinį bei „nepriklausomą ir naudingą buvimą Europos tautų šeimoje“. J. Tokaževičius gerai pažinojo tiek lietuviškąją, tiek ukrainietiškąją emigraciją, buvo artimai pažįstamas su lietuviais M. Akelaičiu, Antanu Medekša, ukrainiečių atstovu Vladimiru Rožalovskiu, su kuriais kiek vėliau (nuo 1870 m.) leido bendrą laikraštį „Zmova“, žinojo jų nuotaikas ir pažiūras.

3. Tautos laisvės poreikis ir jo suvokimas

Vargas toms tautoms, kurios miega
N. Bakuninas

Nacionalinės „laisvės poreikio“, apie kurį rašė J. Dąbrowskis ir kuriuo buvo persunkta radikali demokratinė spauda, tais metais lietuvių politinė emigracija dar nebuvo visiškai įsisažmoninusi, net jos radikaloji dalis. Tam buvo kelios priežastys.

XIX a. trečiajame ketvirtyje lietuvių tauta kaip nacionalinis organizmas dar nebuvo visiškai susiformavusi. Į šią aplinkybę jau atkreipė dėmesį Rimantas Vėbra, V. Merkys bei kai kurie kiti Lietuvos istorikai⁵³. Iš esmės lietuviai ir toliau liko

⁵⁰ *Niepodległość*, 1869, nr 127–128, s. 4. Tokaževičius (Tokarzewicz) Józef (Hodi) (1840–1919), žymus lenkų ir lietuvių išsivadavimo judėjimo emigracijoje dalyvis. Lietuvių delegacijos narys ir jos atsakingasis sekretorius, literatas, įvairių žurnalų redaktorius bei atsiminimų autorius. Priklausė emigracijos revoliucinių demokratų radikaliai sparnui.

⁵¹ Gminovaldos koncepcijos autorius J. Lelevelis (1786–1861) manė lenkų visuomenę pertvarkyti senovės valstiečių bendruomeninio žemės valdymo pagrindais.

⁵² J. W. B o r e j s z a, *W kręgu wielkich wygnañców (1848–1895)*, Warszawa, 1963, s. 64.

⁵³ R. V ė b r a, *Lietuvių nacionalinis judėjimas 1865–1883, LTSR MA darbai*, Serija A, 1976, t. 3; V. M e r k y s, *Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.)*, *Politinės jos susikūrimo aplinkybės*, Vilnius, 1978; *Lietuvių nacionalinis išsivadavimo judėjimas ligi 1904 metų*, Vilnius, 1987.

valstiečių tauta. Nors valstietija ir buvo lietuvių gyvosios kalbos, tautosakos, nacionalinių tradicijų, liaudies muzikos, – vienu žodžiu, viso to, kas sudaro tautinės sąmonės būtinus elementus – saugotoja ir nešėja, ji jau nebegalėjo patenkinti besiplečiančio išsivadavimo judėjimo. Lietuvių tauta neturėjo dviejų pagrindinių išsivadavimo judėjimo akstinių: savosios tautinės inteligentijos, tos nacionalinės idėjos puoselėtojos ir generatoriaus, nacionalinio gyvenimo variklio bei politinės valdžios siekiančio tautinio ekonominio elito. Tuometinis lietuvių elitas su retomis išimtimis buvo sulenkėję bajorai dvarininkai, kuriems lietuvių tautiniai reikalai mažai terūpėjo.

Tautinis idealas lietuvių visuomenėje buvo suvoktas ne iš karto. Žinomo tyrinėtojo Anthony D. Smitho žodžiais, „tautiškumo paieška – tai ilga ir sunki kova dėl savęs atkūrimo“⁵⁴. Kovos eigoje dažnai transformuojasi ir keičiasi pats idealo turinys, prisitaikydamas prie besikeičiančių istorinių sąlygų ir įsiliejusių į judėjimą naujų visuomeninių sluoksnių.

XIX a. vidurys pasižymėjo besiplečiančiu ir stiprėjančiu nacionalinio išsivadavimo judėjimu, įtraukusiu į savo orbitą daugelį nacionalinę spaudą kentėjusių Europos šalių. Neaplenkė šis procesas ir lietuvių tautos. Nepertraukiama ir didvyriška šių tautų kova patraukė ir dalį lietuvių inteligentų bei jaunimo. Tačiau apskritai tautinio idealo visuomenė dar nesuvokė. Ne veltui ukrainiečių istorikas ir publicistas Michailas Dragomanovas (1841–1895) XIX a. šeštojo dešimtmečio pabaigoje priekaištaudamas kreipėsi į lietuvius, ragindamas pabusti iš letargo miego ir suvokti save kaip atskirą, savitą tautą⁵⁵. Bet jo karštas apeliavimas į lietuvių tautinę sąmonę ne iš karto rado atgarsį.

1863 m. sukilimo įkarštyje į carizmo pavergtas tautas prabilo ir žinomas rusų revoliucionierius Michailas Bakuninas, pats norėjęs atvykti į Lietuvą dalyvauti sukilime. Viename iš savo laiškų jis rašė: „Mes manome, kad kiekvienos tautos, įeinančios į imperiją, būtina pareiga pagalvoti apie savo ateitį ir paruošti ją. Vargas toms tautoms, kurios miega, vargas toms, kurios leidžia apakinti save šios mirštančios imperijos tariama galybe, vargas toms, kurios nenumato neišvengiamo žlugimo ir nesutiks jo budinčios ir pasiruošusios“⁵⁶.

Imperijos galybė, žinoma, neapako lietuvių tautos, su šautuvu ir dalgiu sukilusios prieš engimą. Neišvengiamu imperijos žlugimu tikėjo ir jį ruošė visi sukilėliai. Galvojo jie ir apie savo ateitį. Tačiau tą ateitį jie įsivaizdavo savaip. Nacionalinis savarankiškas egzistavimas ir nepriklausomos valstybės įkūrimas daugeliui tada atrodė neįgyvendinama svajonė.

⁵⁴ A. D. Smith, *Nacionalizmas XX amžiuje*, iš anglų k. vertė A. Degutis, New York, 1994, p. 118.

⁵⁵ М. П. Драгоманов, *Политические сочинения*, Москва, 1907.

⁵⁶ Е. Л. Рудницкая, *Неизвестное письмо Михаила Бакунина*. (Публикация), *Прометей*, 1969, № 7, с. 240.

Lietuvių tautinio išsivadavimo judėjimas, prasidėjęs XIX a. antrojoje pusėje, nebuvo igavęs tokių bruožų ir užmojo, koks buvo būdingas lenkų išsivadavimo judėjimui. Jis nebuvo nei gilus, nei savarankiškas ir emigracijoje iš pradžių gyvavo kaip lenkų išsivadavimo judėjimo sudėtinė dalis, vyko su jo vėliava. Lietuviškų organizacijų atsiradimas, Lietuvių delegacijos įkūrimas buvo svarbus žingsnis išsiskiriant iš bendro lenkiškojo sąjūdžio. Praeis dar du dešimtmečiai, kol lietuvių tautinis judėjimas išsiskirs į atskirą, savarankišką judėjimą su nuosava vėliava. Bet jau tada, 1865 m., susikūrusi Lietuvių delegacija, vaizdžiai tariant, žymiai išryškino lietuviškas spalvas bendrame lenkų fone. Tai jau buvo rimtas žingsnis į tautinio idealo suvokimą. Bet tuometinėje lietuvių sąmonėje tautinis idealas buvo suvokiamas ne tik kaip tautinis tapatumas, ne tik kaip etnis bendrumas, o kaip pilietinis, teritorinis, istorinis valstybės bendrumas. Tai liudijo ir jau minėta diskusija „Kas yra lietuvis?“.

Pagrindinis kriterijus nustatant „lietuviškumą“, kaip jau nurodėme, buvo teritorinė kilmė, ryšiai su istorine tėvyne – Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste. Istoriniu aspektu toks kriterijus visiškai pateisinamas. Pavyzdžiui, žydų tautiniame ideale tautinis tapatumas visiškai sutapo su istorinės tėvynės samprata. Tėvų žemės nostalgija stiprino jų žydiškumą. Tačiau lietuviui buvo kiek kitaip. Jo istorinė tėvyne nevisiškai sutapo su tautiniu tapatumu. Be to, ir pati sąvoka „tėvynė“ teritoriniu atžvilgiu buvo labai jau neapibrėžta. Nurodydamas, kodėl daugelis emigrantų nedalyvavo rinkimuose į Lietuvių delegaciją, A. D. Bartoševičius rašo, kad labai daug jų „dabar, po 500 metų, visai negalvojo apie galingą Lietuvos valstybę, laikydami Lenkijos sienas išplėstomis vos ne už Bugo ir Nemuno, net iki Smolensko“⁵⁷.

Bendra istorija būsimoms lietuvių ir lenkų kartoms paliko daug neatsakytų klausimų. Tame istoriniame palikime pagrindinis, be abejo, buvo būsimąjį šių tautų valstybingumo klausimas. Bet tautinės sąmonės lygis lietuvių ir lenkų tautose, kaip mes matėme, buvo nevienodas. Aukšto lenkų tautinės savimonės lygio ir tautinio idealo hiperbolinis suvokimas tam tikroje visuomenės dalyje, ypač aristokratijoje, pagimdė agresyvias, hegemonistines tendencijas, kurios reiškėsi ir emigracijoje. Tuo tarpu lietuvių tautinis idealas neturėjo agresyvių siekių kitų tautų atžvilgiu. Jis pats dar buvo formavimosi stadijoje, ir ne visi tautiniam idealui būdingi elementai tada visuomeniškai buvo aktualūs. Tai visų pirma sakytina dėl kalbos.

Kalba, be abejo, labai svarbus tautinio tapatumo elementas. Tik per kalbą tauta išreiškia savo kultūros savitumą, gyvenimo ir mąstymo būdą, tautinį charakterį, perduoda savo tradicijas, tautosaką. Tačiau, kaip rodo istorinis patyrimas, įvairiuose tautų raidos etapuose, įvairiuose jų istorijos vingiuose kalbų skirtumas gali ir nebūti kliūtis pajauti savo etninį bendrumą. Tai patvirtina ir dabartinės Šveicarijos, Kanados,

⁵⁷ A. D. B a r t o s z e w i c z, min. veik., p. 369.

Olandijos bei kai kurių kitų tautų patirtis. Šių šalių gyventojai savo tautiniam tapatumui pabrėžti pirmenybę teikia ne kalbai, o istoriniam, valstybiniam, teritoriniam bendrumui⁵⁸.

Emigracijoje lietuvių kalba dar nebuvo įgavusi visuomeninės išraiškos. Lietuviai vartojo tik lenkų kalbą. Net Lietuvių delegacijos raštvedyba, protokolai, visas susirašinėjimas vyko lenkų kalba. Bet tai nereiškia, kad jie nemokėjo lietuvių kalbos. Išlikę Lietuvių delegacijos narių anketiniai duomenys⁵⁹ paneigia A. D. Bartoševičiaus tvirtinimą, jog tik penki delegatai mokėjo lietuviškai, ir rodo, kad bent pusė jų (11 iš 22) tikrai mokėjo lietuviškai (išliko ne visų narių duomenys). Toks netikslumas galėjo atsirasti todėl, kad į klausimą: „kokias kalbas mokate?“ emigrantai, kilę iš Žemaitijos, nurodydavę ne lietuvių (*litewski*), o žemaičių (*žmójdzki*) kalbą, kai kurie nurodydavo abi kalbas. Tačiau lenkų kalbos vartojimas netrukė Lietuvos emigrantams jaustis lietuvių bendruomenės nariais.

Apibrėždamas tautos sąvoką, A. Smithas rašo: „Nacionalistai suvokia tautą kaip tautinę bendruomenę, išsiskiriančią pirmiausia savo atskira istorija ir kalba, o jos nariai ir komi laisvais piliečiais, turinčiais bendras teises ir pareigas apibrėžtuose, apribotuose teritoriniuose „namuose“. Nacionalisto tikslas – puoselėti šią bendruomenę, jos solidarumo jausmą ir jos autonomiją“⁶⁰. Daugelis, jei ne dauguma, lietuvių politinių emigrantų, puoselėdami savo istorinę bendruomenę, jos solidarumo jausmą ir autonomiją, vis dėlto į tuos „apribotus, teritorinius „namus““ žiūrėjo gana savarankiškai manydami, kad juose galima bus visiems gyventi kartu. Tautinis separatizmas siekis tautiškai atsiriboti jiems dar buvo svetimas.

Dauguma lietuvių politinių emigrantų, pasisakydami už laisvą tautinį ir kultūrinį vystymąsi, neišsivaizdavo savo ateities ne sąjungoje su lenkų tauta. Su lenkais juos siejo ne tik bendra istorinė praeitis, bet ir bendra kova su išoriniu priešu ir bendras likimas emigracijoje. Lietuvio sąmonėje dar gyvi buvo kartu patirti sunkimo išbandymai ir sunkumai. Be to, ne vienas jų buvo išauklėtas lenkų kultūros bei lenkų išsivadavimo judėjimo įtakoje, o lenkų kalba daugeliui buvo jei ne gimtoji, tai labai artima, sava.

Jonas Žiugžda ir Stanislovas Lazutka rašė, kad lietuvių tautos žadintojai su Antanu Mackevičiumi priešakyje „tvirtai tikėjo, kad dalyvaudami kovoje, kurią Lenkijos liaudis pradėjo prieš carizmą, ranka rankon su rusų revoliucine demokratija, jie ir savo liaudžiai iškovos savarankiško vystymosi sąlygas“ ir kad „šią idėją septintojo dešimtmečio pradžios emigrantų spaudoje palaikė M. Akelaitis“⁶¹. Tačiau jie buvo ne visai teisūs.

⁵⁸ Ten pat.

⁵⁹ BCz, EW, XVII/1532. Emigrantų anketiniai duomenys.

⁶⁰ A. D. S m i t h, min. veik., p. 78.

⁶¹ *Революционный подъем...*, с. XXIX.

Pats A. Mackevičius rašė: „Mano troškimas žmonėms gero davė man jėgų ir galimybės sukelti liaudį, ir ne kuriuo nors kitu tikslu, o tik siekiant ją pakelti, kad ji įsisąmonintų ir pasisakytų, ar su Rusija, ar su Lenkija ji nori būti susijungusi. Ši teisė jau egzistuoja Europoje, o ji negalėjo būti pareikšta kitaip, kaip tik per išsižadavimą“⁶².

A. Mackevičiui laisvės sąvoka visų pirma reiškia demokratinę žmogaus ir tautos teisę laisvai apsispręsti. Čia A. Mackevičiaus žodžiai siejasi su A. Gerčeno ir apskritai „Kolokolo“ redakcijos pozicija: svarbiausia sužinoti tikrus, o ne tariamus tautos norus. A. Mackevičiaus pateiktos pasirinkimo galimybės, kaip matome, gana ribotos: ar su rusais, ar su lenkais. Pats A. Mackevičius savo pasirinkimo iš anksto nenusako. „Lietuvių sukilimo vadas“, gyvenęs lietuvių liaudies terpėje ir gerai žinojęs žmonių nuotaikas, tik perduoda mums tuometinį realų tautinės savimonės lygį ir smerkti jį už mąstysenos ribotumą būtų absurdiška.

„Savarankiško vystymosi“ idėjos nebuvo įsisąmoninęs ir lietuvių kultūros žadintojas bei švietėjas M. Akelaitis. M. Akelaičio požiūris į Lietuvos valstybingumo problemą ypač išryškėjo 1869 m. pažymint Liublino unijos 300-ąsias metines. Lenkų ir lietuvių politinė emigracija plačiai paminėjo šią datą. Spaudoje pasirodė daug straipsnių apie Lenkijos, Lietuvos ir Ukrainos tarpusavio santykius. 1869 m. kovo 25 d. Lenkų susivienijimo Rezentacinis komitetas (V. Vrublevskis, Vladislovas Pogorzelskis, Hieronimas Ruszczewskis) išleido specialų atsišaukimą, kuriame autoriai lygina 1569 su 1789 m.⁶³ ir pripažino Liublino uniją kaip „būsimos slavų federacijos užuomazgos grandį“ Europos tautų sąjungoje⁶⁴.

Liublino uniją idealizavo ir dauguma lietuvių emigrantų bei Lietuvių delegacijos narių. Jų manymu, Liublino unija yra būsimos Lietuvos valstybingumo prototipas. Tokių pažiūrų laikėsi M. Akelaitis, A. Medekša, V. Pšibilskis ir daugelis kitų. 1869 m. M. Akelaičio iniciatyva buvo sukurtas visuomeninis komitetas Liublino unijos jubiliejui pažymėti. Be M. Akelaičio į komitetą įėjo A. Gileris, Juozapas Žuliński, Karolis Ruprechtas ir Liudvikas Nabelakas. Buvo nutarta šia proga išleisti specialų medalį. Vienoje jo pusėje atvaizduotas susijungimo herbas ir užrašas: „Laisvi su laisvais, lygūs su lygiais“. Kitoje pusėje užrašas: „300 metų Lenkijos, Lietuvos ir Rusijos susijungimo metinės. Liublinas 1569 rugpjūčio 11“⁶⁵. M. Akelaičio ta

⁶² Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 2: (1861–1917), Vilnius, 1965, p. 83.

⁶³ 1789 m. rugsėjo mėn. ketverių metų seimas sudarė komisiją valstybės valdymo reformos projektui parengti. Parengtas projektas numatė kardinaliai reformuoti socialinį ir valstybinį sutvarkymą.

⁶⁴ RFCA, f. 109, ap. 2, b. 565, l. 22–22 k. p. (Caro agento A. Balaševičiaus 1869 m. kovo 11 d. pranešimas caro saugumui).

⁶⁵ Ten pat.

proga pasirašytame atsišaukime sakoma, kad „Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos susijungimas į vieną tautą, be abejo, yra mūsų istorijos puikiausias puslapis <...>, mūsų būsimos stiprybės pagrindas“⁶⁶.

Rašydamas apie „Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos“ susijungimą į vieną tautą“, M. Akelaitis, suprantama, neturėjo galvoje lietuvių ir ukrainiečių tautų visiškos asimiliacijos ir išnykimo kaip tautos arba kažkokios naujos, hibridinės tautos sukūrimo. Sąvoka „tauta“ (*naród*) jam, kaip ir daugeliui kitų lenkų visuomenės veikėjų bei mokslininkų, tais metais dažnai reiškė žmonių bendriją ne etnine, o valstybine prasme (panašiai buvo vartojamas terminas „tarybinė liaudis“). Būdamas vienas iš žymiausių savo laikų tautinės savimonės žadintojų, daug padaręs vystant lietuvių kalbą ir kultūrą, M. Akelaitis visuomet lietuvius traktavo kaip savitą tautą, turinčią savus tautinius bruožus ir tautinę psichologiją. Tačiau visa tai jame taikiai sugyveno su bendros Lietuvos ir Lenkijos valstybės idėja. Tautiškumo idėja ir valstybingumo idėja M. Akelaičio pažiūrose ne visai sutapo. Bet tai jo negąsdino. Liublino unijoje jis matė aukščiausią Lietuvos valstybingumo įsikūnijimą.

4. Diskusija dėl Lietuvos valstybingumo laikraščio „Zmova“ puslapiuose

1870 m. sausio mėnesį dėl materialių sunkumų nustojus eiti laikraščiui „Niepodległość“, J. Tokaževičius ėmėsi iniciatyvos išleisti bendrą lenkų, lietuvių ir ukrainiečių laikraštį, kuris, jo sumanymu, turėjo tęsti ir plėtoti šių tautų politinės emigracijos revoliucines demokratines ir nacionalinio išsivadavimo tradicijas. Po derybų, kuriose dalyvavo J. Tokaževičius, V. Rožalovskis, A. Medekša ir M. Akelaitis, išaiškėjo laikraščio redaktorių trejetas, kuris turėjo atstovauti visoms trimis tautomis. J. Tokaževičius atstovavo Lenkijai, A. Medekša – Lietuvai, V. Rožalovskis – Ukrainai. A. Medekša buvo taip pat ir laikraščio, kuris faktiškai buvo spausdinamas jo lėšomis, administratorius⁶⁷. Kad laikraščio redaktoriai turėtų didesnę įtaką emigracijoje, J. Tokaževičiaus iniciatyva A. Medekša ir V. Rožalovskis buvo kooptuoti

⁶⁶ Ten pat, l. 23 (A. Balaševičiaus 1869 m. kovo 19 d. pranešimas).

⁶⁷ W. P o b ó g-M a l i n o w s k i, Gmina i jei redaktor, *Niepodległość*, 1931, t. 4, s. 196. Antanas Medekša (1845–1912), gimęs Pakievyje (Kelmės raj.), baigė Vilniaus bajorų institutą (gimnaziją), studijavo Maskvos universitete. 1863 m. sukilimo dalyvis, emigravo į Prancūziją. Stažavosi JAV, kur gavo JAV pilietybę. 1866 m. grįžo į Prancūziją. Paryžiuje atidarė dirbtinių gėlių fabriką. Buvo turtingas žmogus. Komercijos reikalais važinėjo į Angliją, JAV ir Vokietiją. 1874 m. grįžo į Lietuvą, kurį laiką gyveno Sumantuose, Raseinių raj. (*RFCA*, f. 109, I eksp., 1874, b. 7, d. 50 (Apie Henriką Averbachą ir Antaną Medekšą), l. I, k. p., 10–10 k. p., 11, 15–16; *Tarybų Lietuvos enciklopedija* (toliau – *TLE*), t. 3, Vilnius, 1987, p. 32; *Litwa*, 1912, nr 19(96), s. 300 (nekrologas).

į Lenkų demokratinio susivienijimo komitetą, į kurį tada įėjo V. Vrublevskis (nuolatinis jo narys), J. Tokaževičius ir Aleksandras Frankowskis⁶⁸.

Naujas laikraštis turėjo padėti sutelkti lenkų, lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių politinę emigraciją su revoliucinės demokratijos vėliava. Tačiau jau nuo pirmų žingsnių redaktoriai susidūrė su dideliais techniniais sunkumais. Spausdinti laikraštį trimis kalbomis, kaip tai buvo sumanyta, praktiškai pasirodė neįgyvendinama. Todėl ankstesnius planus teko keisti. Buvo nutarta laikraštį spausdinti tik lenkų kalba, lietuvių ir ukrainiečių⁶⁹ kalbomis paliekant tik laikraščio pavadinimą. Be to, šiomis kalbomis turėjo būti leidžiami periodiniai priedai. Priedo lietuvių kalba redaktoriumi buvo patvirtintas M. Akelaitis. Kadangi nepavyko laikraščio spausdinti Paryžiuje, buvo nutarta jame palikti tik redakciją, o laikraščio spausdinimą perkelti į Ciurichą (Šveicarija).

Pirmas (ir vienintelis) naujo laikraščio „Zmowa – Kūpos susitarimas – Hromadžki zhowor“ numeris išėjo 1870 m. liepos 15 d. Ciuriche. Pačiame pavadinime glūdėjo lenkų, lietuvių, ukrainiečių tautų susitarimo idėja, iškelta dar Haukės-Bosako „Laiškuose gromadai“.

Išdėstydami savo pažiūras, laikraščio leidėjai redakciniame straipsnyje rašo, kad jų „siekimas – Lenkijos, Lietuvos ir Ukrainos susitarimas prieš išorės priešus ir prieš visa tai, kas diegia, plėtoja ir palaiko kieno tai bebūtų viešpatavimą šalies viduje“. Pagrindiniu savo tikslu laikraštis skelbė „ginkluotą liaudies sukilimą prieš tuos, kurie sąmoningai gina šią santvarką“.

Laikraščio leidėjai suprato, kad tikroji liaudies revoliucija negali būti vykdoma saujelės revoliucinių emigrantų, kad šiam tikslui būtina plati tautos parama ir palaikymas. „Nublokšti svetur, – rašė leidėjai, – mes suprantame, kad vieni mes nesusidorosime su pareigomis, išplaukiančiomis iš aukščiau nubrėžtų uždavinių; todėl raginsime tėvynainius bendradarbiauti su mumis <...>. Įsitikinę tuo, kad mūsų balsą išgirs ir eis tik tie iš jų, kuriems nesvetimas kelias į liaudies širdis ir įsitikinimus <...>. Iki kitų mums nėra reikalo“⁷⁰.

Revoliucinę demokratinę programą ir federalizmo koncepciją pripažino visi trys laikraščio redaktoriai – J. Tokaževičius, A. Medekša ir V. Rožalovskis⁷¹. Tačiau

⁶⁸ J. Ż m i g r o d z k i, „Zjednoczenie emigracji Polskiej“ po roku 1863, *Niepodległość*, 1935, t. II, zes. 2 (28), s. 190. Rožalovskis Volodimiras (1838–1876), žymus ukrainiečių visuomenės veikėjas, artimai bendradarbiavęs su lenkų ir lietuvių politine emigracija. Aktyvus Paryžiaus Komunos dalyvis, J. Dąbrowskio adjutantas. Parašė atsiminimų knygą vokiečių k.: *Leben und Taten des Generals Jaroslaw Dombrowski. Nach den Aufzeichnungen Seines Adjutanten*, Leipzig, 1876.

⁶⁹ *TLE*, t. 3, p. 32 (Medekša Antanas). „Zmovo“ pavadinime vietoje ukrainiečių klaidingai nurodyta baltarusių kalba.

⁷⁰ *Zmowa – Kūpos susitarimas – Hromadžki zhowor*, 1870, Nr. 1; *ИПППМ*, т. 3, с. 1015–1016.

⁷¹ J. Ż m i g r o d z k i, min. veik., p. 190.

į būsimąjį valstybės sutvarkymą ir nacionalinio valstybingumo sprendimo kelius jie žiūrėjo kiek skirtingai. Kaip jie įsivaizdavo savo tautų būsimąjį valstybingumą, koks buvo jų požiūris į kitas tautas?

Antanui Medekšai tautinės nepriklausomybės idėja buvo dar labai miglota. Jo pažiūroms susiformuoti didelę įtaką turėjo P. J. Proudhono bei L. Mierosławskio idėjos⁷². Kaip ir M. Akelaitis, A. Medekša buvo karštas panslavizmo šalininkas. Jo požiūris į tautinį klausimą ryškėjo iš jo programinio straipsnio „Maskvos revoliucionieriai apie Lenkiją“ pirmajame „Zmova“ numeryje. Straipsnis poleminis ir daugiausia nukreiptas prieš rusų revoliucionierių Michailą Bakuniną ir jo skelbiamą anarchizmo teoriją. Tačiau straipsnyje yra įdomių pasisakymų būsimos Lenkijos, Lietuvos ir Ukrainos valstybingumo klausimais.

Kitaip nei M. Akelaitis, A. Medekša manė, kad Lenkija gali būti atkurta ir ne 1772 m. sienomis. Tačiau, jo nuomone, šiandien nuspėti būsimą valstybinį sutvarkymą sunku, nors įtikinamiausia forma – trijų šalių federacija. „Mūsų federacija, – rašo A. Medekša, – yra Lenkija, Lietuva ir Ukraina (Rusia); dėl Maskvos ir apskritai slavų ateities šiandien nesprenžiamo, o jei vis dėlto federacija respublikoniškais socialiniais pagrindais, tai po mūsų tėvynės atstatymo stengsime nuoširdžiai bendrai dirbti“⁷³. Į federaciją A. Medekša žiūri panašiai kaip M. Akelaitis, kad tai bus laisvų tautų laisva sąjunga. Išdėstydamas požiūrį į Ukrainą, A. Medekša rašo: „Lenkų revoliucionierių nuomone, Ukraina turi priklausyti ne Maskvai ir ne Lenkijai, o pačiai sau“. Tai buvo visai teisinga nuostata, bet A. Medekšos supratimu, ji neprieštaravo nuostatai apie federaciją, o tik ją labiau išryškino.

Prieš šovinistines lenkų emigracijos dalies pretenzijas į lietuvių ir ukrainiečių žemes griežtai pasisakė ukrainiečių atstovas redakcijoje V. Rožalovskis. Straipsnyje „Tėvynainiams“ jis rašė: „Nejaugi lenkų tauta <...>, tapusi tikra savo ateities šeimininke, panorės sukliudyti šių teisių suteikimui Ukrainai ir Lietuvai? Nejaugi liaudies Lenkijos interesais ieškoti veiksmingų priemonių prieš Ukrainos ir Lietuvos siekimą savarankiškai, autonomiškai gyvuoti? Ar gali Lenkija, nerizikuodama sukelti kruviną ir gėdingą sau karą su Ukraina ir Lietuva, galvoti apie kažkokią hegemoniją, apie kažkokią vienos tautos diktatūrą prieš kitas? Mūsų atsakymas kategoriškai neigiamas, ir todėl mes nenorime nė nustatyti sienų, nė svajoti apie tautinę vienybę, kurios negalima sukurti nepamatuotais raginimais į centralizmą“⁷⁴.

V. Rožalovskio radikalios pažiūros sulaukė kai kurių emigrantų nepritarimo. Laikraštyje „Głos wolny“ užpuolė jį ir lietuvių delegacijos sekretorius A. Vernic-

⁷² J. W. B o r e j s z a, *Emigracja Polska...*, s. 344.

⁷³ *Zmowa*, 1870 07 15; *ИИИИИИИ*, т. 3, с. 1016.

⁷⁴ Ten pat, p. 1018–1019.

kis. Pastarasis manė, kad V. Rožalovskis laužiasi į atviras duris, ir kad straipsnis gali pakenkti Susivienijimo vienybei bei emigracijos santarvei.

Būsimo Lietuvos valstybingumo klausimu pasisakė visi trys „Zmova“ redaktoriai ir jos lietuviškojo priedo leidėjas M. Akelaitis. Visi jie suprato vieną akivaizdžią tiesą: norint nusimesti svetimą jungą ir išsikovoti laisvę, reikia suvienyti visų tautų pastangas, veikti kartu. Tačiau į galutinius kovos tikslus jie žiūrėjo skirtingai. M. Akelaičiui Lietuvos valstybingumo idealas buvo Liublino unijos valstybė, t. y. „Lietuvos, Lenkijos ir Rusios susijungimas į vieną tautą“, V. Rožalovskis, atvirakščiai, net nenorėjo „svajoti apie tautinę vienybę“, o siekė sukurti savarankiškas valstybes ir ukrainiečiams, ir lietuviams. Neapibrėžtą, tarpinę poziciją užėmė A. Medekša. Iš vienos pusės, jis neatmetė federacijos galimybes, laikė ją net tam tikru mastu neišvengiama, iš kitos pusės, jis matė anksčiau įėjusioms į buvusią Respubliką tautoms ir kitą istorinio vystymosi galimybę, nesusietą su federacija. Jo manymu, esamos konkrečios sąlygos neleidžia tiksliai nustatyti būsimos istorijos raidos.

Ne tik J. Tokaževičius netikėjo mažų tautų gyvybingumu, bet ir daugelis tuometinių visuomeninių veikėjų, tarp jų ir F. Engelsas. Samprotaudamas apie mažų tautų istorinius likimus, jis rašė: „Niekas šiandien netvirtins, kad Europos žemėlapis nustatytas galutinai. Bet visi pakeitimai, kadangi jie numatyti ilgam laikui, turi išeiti iš to, kad didelėms ir gyvybingoms Europos tautoms vis daugiau ir daugiau suteikti jų tikrąsias natūralias sienas, kurios nustatomos atsižvelgiant į kalbos ir simpatijų bendrumą, tuo pačiu laiku tautų nuolaužos, kurios dar kažkur yra ir kurios nesugeba daugiau savarankiškai tautiškai gyventi, turi likti didesnių tautų sudėtyje, ir, ar iširti jose, ar likti tik kaip etnografiniai paminklai, be jokių politinės reikšmės“⁷⁵.

Istorija parodė, kad F. Engelsas ir panašiai mąstantys buvo neteisūs⁷⁶. Jie nesugebėjo išvelgti kitos tendencijos – mažų tautų kovos prieš engimą, už savo laisvę ir nepriklausomybę, jų siekio sukurti savo valstybingumą. Ši tendencija atsirado jau XIX a. antrojoje pusėje, bet ypač išryškėjo XX a., kurį galime pagrįstai vadinti tautinio renesanso, nacionalinių revoliucijų amžiumi. Mažos tautos pasirodė esančios kur kas gyvybingesnės, negu galima buvo manyti.

Klausimas, kas yra lietuvis, iškilęs dar 1865 m. Lietuvių delegacijos rinkimų metu, nebuvo retorinis. Jame atsispindėjo tam tikras prieštaravimas, kuris glūdėjo tarp etninio lietuvio ir Lietuvos valstybės piliečio sąvokos. Sukilimo metais ir po

⁷⁵ К. М а р к с, Ф. Э н г е л с, *Сочинения*, т. 13, Москва, 1959, с. 281.

⁷⁶ Į šią aplinkybę atkreipė dėmesį ir kiti tyrinėtojai. K. Markso ir F. Engelo raštų sudarytojai pastaboje šiam straipsniui pažymi, kad „F. Engelo įsivaizdavimas apie mažų istorinius likimus, jo nuomonė, kad jos dažniausiai esą nesugebančios tautiškai savarankiškai egzistuoti ir centralizacijos eigoje neišvengiamai turės būti paglemžtos didelių, gyvybingų tautų, buvo netikslūs“ (ten pat, p. 672).

jo lietuviai save laikė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įpėdiniais. Tačiau kokia buvo ta Lietuva paprasto lietuvio sąmonėje? Mindaugo, Gedimino, Algirdo ar Vytauto laikų Lietuva? Liublino unijos Lietuva ar pirmojo padalijimo metu? Lietuvių gyvenama teritorija, lenkų istoriko Jano Jakubowskio teigimu, XVI a. užėmė vos vieną šeštadalį valstybės ploto, o gyventojų skaičius sudarė vos ne pusę⁷⁷.

Istorija paliko mums ne vieną paradoksą, mįslę ar „nelogiškumą“, kuriuos šiandien ne taip jau lengva paaiškinti. Negalima nesutikti su E. Aleksandravičiumi, jog „<...> istorikams praeities įvykiai ir veikėjai, nuo kurių vis bandoma nužerti laiko dulkes, dažnai buvo sunkiai įkandamas riešutas. Profesinė savigarba kartais tiesiog verčia tyrinėtoją pakelti rankas ir pripažinti savo bejėgiškumą. Visada buvo ir visada bus klausimų, į kuriuos, nepaisant viso susidomėjimo ir kantrybės, nepavyksta atsakyti“⁷⁸. E. Aleksandravičiaus pateikti A. Mackevičiaus ir B. Dlusčio psichologinių portretų eskizai galėtų būti gera pradžia piešiant kolektyvinį sukilėlių psichologinį paveikslą. Tai galbūt leistų geriau suprasti tos kartos žmonių elgesio motyvus, paaiškinti tokią nepaprastą ir nevienareikšmę dilemą kaip „lietuvius – lenkas“. Įvairiais laikais, įvairiose situacijose žmonės elgdavosi skirtingai. Kaip iš tikrųjų įspėti tokią psichologinę mįslę, kad dviejų brolių Narutavičių, gimusių pačioje Lietuvos širdyje, keliai taip kardinaliai išsiskyrė: vienas tapo Lietuvos nepriklausomybės akto signataru, kitas – pirmuoju Lenkijos prezidentu?

Dilema „lietuvius – lenkas“ XIX a. 7-ajame dešimtmetyje lietuvio sukilėlio emigranto psichologijoje buvo labai savotiška. Šios dvi, atrodo, nesuderinamos sąvokos kaip dvyniai puikiausiai sugyveno jo sąmonėje. Dauguma šių žmonių, tarp jų ir M. Akelaitis, A. Medekša, V. Dluskis, J. Bžezinskis, A. D. Bartoševičius, laikydami save lietuviais, kartu vadindavo save lenkų revoliucionieriais, visuomet pabrėždami ne etninę savo kilmę, o savo ištikimybę bendriems lenkų–lietuvių išsivadavimo idealams. Ir čia „kaltas“ ne tik tuometinis tautinės savimonės lygis. Demokratinės Europos akyse Lenkija buvo visų engiamų tautų simbolis⁷⁹. Savo nepertraukiama, nepaprastai įtempta ir intensyvia kova prieš carizmą, aiškiai išreikštu siekiu atkurti nepriklausomybę Lenkija išsikovojo didelį autoritetą Vakarų Europos visuomenės akyse. Nė vienas kitas Rusijos imperijos tautų išsivadavimo judėjimas savo bruožais ir užmoju negalėjo prilygti lenkų išsivadavimo judėjimui. Todėl lietuviai noriai laikydavo save šio judėjimo dalimi. Tačiau kai kildavo eilinė lenkų šovinistinė banga buvusios Respublikos tautų atžvilgiu, šiems išpuoliams buvo duodamas griežtas atkirtis. J. Tokaževičiaus ir J. Bžezinskio redaguojama „Gmina“ ryžtingai pasisakė prieš Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos žemių įjungimą

⁷⁷ Žr.: D. B u t ė n a s, Kur etnografinė siena Rytuose, *Atgimimas*, 1991, Nr. 50.

⁷⁸ *Kauno diena*, 1997, Nr. 185.

⁷⁹ *Исследования по истории польского общественного движения...*, с. 294–295.

į sąvoką „Lenkija“, nurodydama, kad lenkai turi teisę kalbėti tik etninės Lenkijos vardu⁸⁰.

Daugelis lietuvių emigrantų būsima Lietuvos laisvę ir išsivadavimą iš carizmo jungo siejo ne tik su lenkų, bet ir su rusų revoliucine sąjunga. Karštas tokios sąjungos šalininkas buvo ir M. Akelaitis. Dar pirmos savo emigracijos metu, 1862 m., jis išspausdino straipsnių ciklą bendru pavadinimu „Apie sąjungos tarp Lenkijos ir revoliucinės Rusijos būtinumą“⁸¹. Šiuose straipsniuose M. Akelaitis vysto rusų revoliucinių demokratų A. Gerceno ir N. Ogariovo mintis apie bendrą visų engiamų tautų ir jėgų kovą prieš carizmą. Pagrįsdamas rusų ir lenkų sąjungos būtinumą, M. Akelaitis akcentuoja tiek jos europinę reikšmę, tiek tai, kad tokios sąjungos „karštai trokšta visos lenkų širdys“.

Vėlesniais metais M. Akelaitis tapo panslavizmo šalininku, „įtraukdamas į jų būrį lietuvius“⁸². Jis buvo sumanęs net įkurti specialų savaitraštį „Slavų bendrija“. Viename iš savo laiškų lenkų literatui Adomui Honorijui Kirkorui M. Akelaitis rašė: „„Slavų bendrija“ bus laikraštis, einas sykį per savaitę sąsiuviniais <...>. Jos obalsis bus: „lygūs su lygiais, laisvi su laisvais“. Daugiausia ji rūpinasi dailiąja raštija, praeitimi, filosofija, ūkio ir doros dalykais, slavuose. Iš politikos duos tik bėgančius atsitikimus, įvykusius slavų tautose, neįsileisdamas į valdžių kritiką. Laikraštis supažindins savitarpy slavus, vesdamas juos prie nepriklausomybės savaiminio būvio ir broliškos sąjungos <...>“⁸³.

Panašiai kaip M. Akelaitis į rusų ir lenkų sąjungą žiūrėjo ir J. Bžezinskis, ir A. Medekša. 1866 m. J. Bžezinskis kartu su J. Tokaževičiumi pradėjo Ženevoje leisti pirmą socialistinį žurnalą „Gmina“⁸⁴. Pats faktas, kad „Gmina“ buvo leidžiama bendradarbiaujant su A. Gerceno ir N. Ogarevo „Kolokolu“ daug sako. „Gmina“ demonstravo savo solidarumą su rusų revoliucine demokratija. Pirmajame žurnalo numeryje „Gminos“ leidėjai laiške „Kolokolo“ redaktoriams rašė: „Mes ateiname

⁸⁰ Т. Т. С н ы т к о, *Русское народничество...*, с. 87.

⁸¹ Žr.: *Demokrata Polski*, 1862 05 30, 06 14. Straipsniai M. Akelaičio bibliografijoje (*Lietuvių rašytojai*, t. I, Vilnius, 1979) neužregistruoti. Autorystė nustatyta remiantis A. Balaševičiaus liudijimu (*RFCA*, f. 109, I eksp., 1861, b. 154, l. 478).

⁸² A. J a n u l a i t i s, Mikalojus Akelaitis, *Švietimo darbas*, 1920, Nr. 12, p. 33.

⁸³ Ten pat, p. 37.

⁸⁴ Bžezinskis Juozapas (Brzeziński Józef, 1837–1882). Gimė Buožėnų k. (iš čia jo slapyvardis „Zygmunt Bużanec“), Telšių raj. lietuvių valstiečių šeimoje. Mokyklą baigė Panevėžyje, universitetą – Maskvoje. Anketoje nurodė mokąs lietuvių (žemaičių) k. 1863 m. sukilimo dalyvis, emigravo į Prancūziją, vertėsi literatūriniu darbu. Paryžiuje redagavo jaunimo žurnalą „Przyszłość“ (Ateitis). Dalyvavo Paryžiaus Komunoje. Lietuvių delegacijos narys. (В. Е. А б р а м о в и ч ю с, В. А. Д ь я к о в, min. veik., p. 115; F. R o m a n i u k o w a, min. veik., p. 5–6 (Biografinė pažyma); BCz, EW, XVII/1532, anketiniai duomenys).

apjungti su Jūsų darbais mūsų jaunas pastangas. Mes norime kalbėti Lenkijai, kaip Jūs kalbate Rusijai <...> Eikime kovoje petys į petį⁸⁵.

Už sąjungą su demokratine Rusija buvo ir A. Medekša, emigracijoje tapęs panslavizmo šalininku. Tačiau A. Medekša blogai orientavosi rusų revoliucionierių reikaluose. Jau minėtame straipsnyje „Maskvos revoliucionieriai apie Lenkiją“ A. Medekša, kritikuodamas M. Bakuniną už lenkų revoliucingumo menkinimą ir jo teroro taktiką, kartu atmeta ir M. Bakunino visuomeninę politinę programą tautiniu klausimu. A. Medekša nesugebėjo teisingai įvertinti karštos M. Bakunino simpatijos carizmo pavergtoms tautoms. M. Bakuninas pasisakė prieš 1772 m. Lenkijos sienas, siūlė išspręsti teritorinius klausimus, taip pat ir Lietuvos bei Ukrainos apsisprendimą visuotiniu balsavimu⁸⁶.

M. Bakunino požiūris į tautinį klausimą, konkrečiai ir į Lietuvos klausimą koncentruotai išdėstytos viename iš jo laiškų. „Reikalaujami laisvės sau, – rašė M. Bakuninas, – mes tuo pačiu jos reikalaujame ir turime reikalauti visiems mūsų kaimynams, ypač tiems iš jų, kuriuos Sankt Peterburgo užkariavimo politika prievarta sujungė su mumis. Mes ne tik pripažįstame Suomijos, Estijos ir Latvijos, Lenkijos, Lietuvos, Ukrainos ir Mažarusijos (*la Petite Russie*), Besarabijos, Gruzijos ir viso Kaukazo teisę į laisvę ir nepriklausomą nuo mūsų egzistavimą, bet mes norime padėti joms iškovoti šią laisvę. Mes to norime ir iš simpatijos jausmo, ir iš būtinumo, nes vilkdami tą patį jungą, mes turime apjungti mūsų pastangas, norėdami jį nusimesti. Išlaisvindami save, mes būtinai išlaisviname jus ir atvirksčiai. Šia dvasia siūlome jums mūsų pagalbą“⁸⁷.

A. Medekšos straipsnis prieš M. Bakuniną sulaukė rimtos kritikos. „Głos wolny“ puslapiuose jį užsipuolė jo draugas iš Maskvos universiteto Lietuvių delegacijos sekretorius A. Vernickis, ne be pagrindo priekaištavęs A. Medekšai, kad tas blogai orientuojasi tiek M. Bakunino visuomeninėse politinėse pažiūrose, tiek apskritai rusų anarchizme.

Teoriniu požiūriu „Zmova“ skelbiamos idėjos buvo eklektinės. Faktiškai tai buvo kažkoks „bendruomeninio socializmo“, įvairių Vakarų socialinių mokymų bei utopinio socializmo mišinys. Šiuo atžvilgiu galima iš dalies, su tam tikromis išlygomis sutikti su lenkų istoriku Feliksu Perlu, kuris rašė, kad „Zmova“ bendruomeninės tendencijos buvo „ankstyvas mėginimas diegti lenkų visuomeniškai rusų narodninkystę“⁸⁸.

⁸⁵ *Gmina*, 1866, nr 1; *ИПППИМ*, т. 3, с. 958.

⁸⁶ [B. Z a l e s k i], *Michał Bakunin i odezwa jego do Przyjaciół rosyjskich i polskich przez Litwiną*, Paryž, 1862, s. 45–46.

⁸⁷ Е. Л. Р у д н и ц к а я, min. veik., p. 240.

⁸⁸ F. P e r l, min. veik., p. 31.

Naujų duomenų apie lietuvių politinių emigrantų veiklą bei pažiūras galėtų teikti M. Akelaičio redaguojamas „Zmivos“ lietuviškasis priedas. Tačiau iki šiol jis niekur neaptiktas. Istorikės F. Romaniukovos nuomone, lietuviškas, kaip ir ukrainietiškas priedas buvo tik sumanytas, bet nebuvo išleistas⁸⁹. Tačiau yra ir kita nuomonė.

Lietuviai politiniai emigrantai nuolat palaikė ryšius su tėvyne. 1869 m. emigracijos vadovaujantis centras Paryžiuje, norėdamas pagyvinti revoliucinę veiklą krašte, nutarė pasiųsti į Lenkiją ir į Lietuvą savo atstovus. 1869 m. kovo 29 d. caro agentas A. Balaševičius pranešė caro saugumui: „Vakarų gubernijų emigrantai įpareigojo M. Akelaitį parinkti emisarus; jis laikomas vienu iš gambiausių ir pilnai nusimanančių lietuvių reikaluose“⁹⁰.

Mes neturime žinių, ar šie emisarai iš tikrųjų atvyko į Lietuvą. Tačiau išliko pakankamai duomenų apie emigracinės literatūros siuntimą į Lietuvą ir apie emigrantų susirašinėjimą su Lietuvoje veikiančiu politiniu pogrindžiu. Vienaime laiške, gautame 1869 m. pabaigoje iš Lietuvos, rašoma, kad Lietuvoje „įkurta korespondencijos agentūra“ ir kad susirašinėjimas per kontrabandistus siunčiamas į Karaliaučių, iš kur laišškai persiunčiami į Paryžių ir Londoną⁹¹.

Literatūros ir korespondencijos gabenimas į Lietuvą ir iš Lietuvos į užsienį vyko per Juozapo Edvardo Ablamovičiaus (Ablamowicz) prekybos kontorą Karaliaučiuje. J. E. Ablamovičius 1864–1867 m. gyveno Paryžiuje, kur pralaušė konspiraciniam būreliui. 1865 m. norėdamas užmegzti ryšius su vietiniais emigrantais, jis apvažiavo įvairius Šveicarijos miestus. Nuo 1867 m. lapkričio J. E. Ablamovičius įsikūrė Karaliaučiuje, atidarė prekybos kontorą, kuri pristatinėjo į Rusiją žemės ūkio padargus. Kaip nurodo rusų žandarai, „be prekybos reikalų, J. E. Ablamovičius užsiiminėjo dar persiuntimu į Rusiją proklamacijų ir brošiūrų, spausdinamų užsienyje. Jo pagalba į Rusiją pateko „Gmina“, „Kolokol“ ir brošiūra lietuvių kalba, adresuota žemaičiams („жмуўдинам“)“⁹².

Lenkų politinės emigracijos tyrinėtojas J. Borejsza mano, kad pas J. E. Ablamovičių aptikta knyga lietuvių kalba greičiausiai gali būti minėtas M. Akelaičio redaguojamas „Zmivos“ priedas⁹³. Tačiau tai yra vien spėlionė, nes nei leidinio, nei knygos pavadinimas niekur neužfiksuotas.

⁸⁹ F. R o m a n i u k o w a, min. veik., p. 5–6.

⁹⁰ RFCA, f. 109, I eksp. ap. 2, b. 565, l. 25–25 k. p.

⁹¹ Ten pat, b. 566, l. 4 (1870 m. sausio 12 d. A. Balaševičiaus pranešimas caro saugumui).

⁹² Ten pat, 1871, b. 68, d. 32 (Об Иосифе-Эдуарде Абламовиче). J. Ablamovičius gimė Justjanovo k., Seinių apsk., Suvalkijos губ.

⁹³ J. B o r e j s z a, *Emigracja polska...*, s. 252. Dokumentuose neišliko nei knygos autoriaus pavardė, nei pavadinimas.

Išvados

1. Lietuvių politinė emigracija po 1863 m. sukilimo buvo natūralus ir reikšmingas tautos istorinės raidos etapas. Tautos laisvės šūkis emigracijoje įgavo naują prapėsimą, praturtintą sukilimo patirtimi bei Vakarų Europos demokratinėmis tradicijomis. Gyvendami ir veikdami Vakarų demokratijos sąlygomis, šie žmonės patyrė gaivinantį Vakarų kultūros poveikį. Didelę įtaką jų idėjinėms pažiūroms darė ten vykę nacionaliniai ir socialiniai judėjimai, įvairūs politiniai bei filosofiniai mokymai. Todėl tuometinių emigrantų galvosenoje buvo taip stipriai persipynę tautiniai ir socialiniai motyvai.

2. Į emigraciją buvę Lietuvos sukilėliai žiūrėjo kaip į neišvengiamą laikinumą, kaip į laikiną pertrauką naujam sukilimui rengti. Jie gerai suprato, kad pralaimėtas tik vienas mūšis, ir kad visa kova dar priešakyje. Šiam tikslui jie ir skyrė visas savo jėgas. Tuo iš dalies galima paaiškinti, kodėl emigracijos visuomeniniame gyvenime dominavo ne kultūros švietėjiškieji, o socialiniai politiniai aspektai.

3. XIX a. 7-ajame dešimtmetyje tautiškumo potencialas dar nebuvo visuomeniškai aktualus. Bet būtų neteisinga kaltinti šią lietuvių emigrantų kartą tautinio idealo stoka. Lietuviai politiniai emigrantai buvo savo laikotarpio vaikai, o tai buvo tautinio idealo ieškojimo ir brandinimo laikotarpis. Objektvios to meto sąlygos buvo tokios, kad lietuvių tautinis sąjūdis dar negalėjo visiškai atsiskirti nuo bendro lenkų išsivadavimo judėjimo ir sudaryti savarankišką politinę srovę. Emigrantus jungė ne vien etniniai saitai, bendri tautiniai valstybiniai interesai, bet ir, o tai svarbiausia, bendri kovos su carizmu interesai.

4. Šia prasme svarbus žingsnis į savarankiškumą buvo pirmosios lietuvių emigrantų organizacijos – Lietuvių delegacijos susikūrimas. Lietuvių delegacija jungė ir telkė lietuvius emigrantus bendram darbui būsimos Lietuvos vardan. Dominuojanti Delegacijoje lenkų kalba ir kultūra vis dėlto jau negalėjo nustelbti jos lietuviško kryptingumo. Lenkiška forma nuostabiai sugyveno su lietuvišku turiniu. Lietuvių delegacijos nariai jau mąstė lietuviškomis kategorijomis, kūrė Lietuvos ateities planus, palaikė gyvus ryšius su tėvyne, nors savotiškai, bet kėlė ir žadino tautinį idealą. Tai yra šios organizacijos istorinis nuopelnas.

5. Emigracija buvo lietuvių tautinių siekių ir politinių tikslų apmąstymo laikotarpis. Lietuvos likimui, jos ateičiai nebuvo abejingų. Jis užėmė visų lietuvių emigrantų širdis ir protus. Pagrindinis, centrinis buvo klausimas dėl būsimos Lietuvos valstybingumo ir jos politinio sutvarkymo, tapęs visų ginčų ir diskusijų šerdimi. Lenkų, rusų bei ukrainiečių radikalioje demokratinėje emigracijoje aiškiai augo supratimas, kad būsime valstybių sutvarkyme Lietuvai turės būti suteikta apsisprendimo teisė, iki savarankiškos, nepriklausomos valstybės sukūrimo, o lietuvių

visuomeniniame judėjime vyravo federalizmo tendencijos, reiškėsi bendra kapitalizmo tendencija į centralizmą.

6. Istoriniai dešimtmečiai taurino ir šlifavo lietuvių tautinį idealą, kol jis kaip brangakmenis sublizgėjo visomis savo briaunomis ir spalvomis. Bet retrospektyviai žvelgiant į tuos posukiliminius metus politinėje emigracijoje, galima drąsiai teigti, kad: 1) emigrantų ginčiuose jau kristalizavosi vienas iš tautinio idealo kertinių akmenų – būsimą valstybingumo problema; 2) troškimas turėti savo tobulą laisvės ir teisingumo valstybę atspindėjo išaugusią ir tautinę, ir demokratinę sąmonę; 3) dalies emigrantų suvokimas, jog „nepriklausomas ir naudingas buvimas Europos tautų šeimoje“ bus „liaudies gerovės ir laimės jėgų padidinimo“ šaltinis, buvo toliaregiška išvada, žymiai aplenkusi savo laikotarpį ir labai susijusi su mūsų dienomis.

7. 1864–1871 m. lietuvių politinė emigracija faktiškai užbaigia bendrą lietuvių ir lenkų išsivadavimo judėjimo romantišką maištininkišką etapą. Tai, kas buvo vėliau, jau buvo naujas tautinio idealo suvokimo ir realizavimo etapas, tai buvo kitos istorinės sąlygos ir kita žmonių karta.

THE ISSUE OF LITHUANIAN STATEHOOD AFTER THE UPRISING OF 1863 IN THE VIEWS OF POLISH AND LITHUANIAN POLITICAL ÉMIGRÉS

Summary

PEISACH FREIDHEIM

After the lost uprising of 1863 the headquarters of the Lithuanian liberation movement and the centre of the political public thought emigrated abroad where, hiding from persecution, a large group (about 300 people) of the former active rebels found refuge. Emigrants scattered over many European countries – England, France, Switzerland, Germany and Italy. Communities of emigrants formed in Turkey and Algeria. However, France with its capital Paris became a political centre of emigrants.

In April 1965 Colonel Boleslavas Dulskis Jablonskis decided to refuse his position abroad as a Lithuanian Military Commissar and his authorisation to be in charge of the funds (over half a million Francs) raised by the “Lithuanian brothers” division of Lithuanian provinces intended for the military purposes of the uprising. Large sums, which had been given to acquire arms and meet other needs of the uprising, were left with individual persons. The results of the inspection carried out by the Commission were not made public, which fuelled different rumours. The question of the expediency of application of the funds was raised. Unlike the emigrants of 1830–1831, impoverished noblemen, representatives of students and other poor circles, formed the new wave. Therefore some part of the funds was used to provide material assistance to the emigrants. However, some part of the emigrants demanded that the funds should be allocated exclusively to the course of the revolution. At the same time the question was raised about who these funds should be handed over to, who had the right to dispose of the existing values, handle the affairs of the Lithuanian emigrants. It was decided to elect the managing body of Lithuanian emigration, which would handle all the affairs related to emigrants and would concentrate them for the joint national course. It was decided to organise voting by mail.

The appeal to participate in the elections was addressed to the emigrants of the “northern-eastern provinces of Poland who called themselves Lithuanians due to their origin”. The question what emigrants had to be called being of the “Lithuanian origin” caused heated arguments. Many participants of the uprising refused to take part in the elections. The organisers of the election, when appealing to the people of the “Lithuania origin” actually appealed not only to ethnic Lithuanians but also to those former rebels who were subordinate to the Executive Division of Lithuanian provinces at the time of the uprising.

225 emigrants took part in the election. 22 delegates were elected. That representative body elected by the Lithuanian emigrants was called the Lithuanian Delegation (LD). Valerijonas Vrublevskis was elected its Chairman and Juzef Tokaževičius and Aleksandras Vernickis were elected its Secretaries. The creation of the first body of the Lithuanian emigrants – the Lithuanian Delegation – was an important step made towards independence, an attempt to separate from the entire Polish emigration. It also united the Lithuanian emigrants for joint work for the benefit of future

Lithuania. The Lithuanian Delegation (the present author succeeded in finding its archive) pondered willingly in Lithuanian categories already, maintained relations with Lithuania, and drew up plans for its future.

On 22 September 1865 the elected delegates gathered in Paris. However, some disagreements arose there. Since a part of the delegates disagreed with the proposal made by Valerijonas Vrublevskis that the funds should be allocated exclusively to the course of the future revolution, it was decided to put the question to the general vote of the Lithuanian emigrants. 22 emigrants took part in the new voting. 113 delegates supported Valerijonas Vrublevskis, 109 delegates were for using the funds to provide material assistance to the emigrants. It was decided to form the untouchable “iron reserve” and preserve these funds till the future revolution”.

The majority of emigrants from Lithuania were ethnic Lithuanians who had not forgotten their native language though they had moved away from their roots. However, having found themselves in a foreign country, far from their Motherland, these people sought with anguish for the answer to the following question “What next?” They regarded emigration as a temporary stage, which must be used for preparing for a new fight for their Motherland’s freedom. This may partly account for why social political rather than cultural educative aspects prevailed in the social life of emigration. At the same time this circumstance made one to take a new look at himself, to perceive oneself as an inseparable part of the nation and motherland, to realise one’s responsibility for Lithuania’s future. The question about the Lithuania’s statehood became the central one and formed the essence of all ideological disputes.

In 1865 a discussion about the state organisation of future Poland broke out between the political emigrants of Poland. The main subject of the discussion was the question about the future state borders of Poland. It was necessary to give an unambiguous answer: do they recognise or do they not recognise the right of self-determination of the Lithuanian, Belarus and Ukrainian nations, that is the right to create their independent states. The aristocratic party of Tchartorishkiai denied the national rights of the Lithuanian nation and urged the nobility, as well as the clergy to make joint efforts to fully “Polonise the Lithuanian peasantry” and thus put an end to the “Lithuanian question for ever”. Most participants in the Polish liberation movement defended the slogan of borders of 1992, however, various trends understood it in a different way. The Democratic Party of L. Mieroslavski refused to grant the right of self-determination to the Lithuanians. The representatives of the democratic wing treated the slogan of the borders of 1772 differently. The editorial staff of “Kolokol”, Aleksandr Gercen, Nikolaj Ogariov, Michail Bakunin had a great impact on the National Central Committee of Poland. Under their pressure the National Central Committee of Poland agreed to grant the right of self-determination to the Lithuanians. However, this remains on paper only. Many revolutionary democrats – Jaroslav Dombrovski, Liudvikas Bulevičius, Valerijonas Mrockovskis, the “Peace and Freedom Association” of Geneva recognised the right of the Lithuanian nation to self-determination to live independently. Russian revolutionary democrats were ardent supporters of that right.

In the seventh decade of the 19th century the national potential was not yet socially active. The years of political emigration were the period of looking for the national ideal and maturity. Objective conditions of that time were such that the Lithuanian national movement was unable to fully separate itself from the general Polish liberation movement and form an independent political trend yet. This happened later. The dilemma “a Lithuanian – a Pole” coexisted perfectly in the psychology of the Lithuanian rebel of that time.

The discussion showed that among the Lithuanian emigrants there were no people who were indifferent to the fate of Lithuania. Radical democratic emigration of the Poles, Russians and the Ukrainians was clearly beginning to understand that in the future arrangement of the states the right of self-determination will have to be granted to Lithuania prior to the establishment of an independent state. At that time tendencies of feudalism and pan-Slavism prevailed in the Lithuanian social movement (Milolajus Akelaitis, Antanas Medekša) and a general tendency towards centralism manifested itself.

In 1864–1871 Lithuanian political emigration actually ended a joint romantic stage of mutineers of the Lithuanian and Polish liberation movement.

Gauta 2002 m. rugsėjo mėn.

Peisachas F r e i d h e i m a s (g. 1923). Istorikas, gyvena Izraelyje. Tyrinėja judaizmą ir sionizmą, XIX a. visuomeninius judėjimus.